

TILLSYNSRAPPORT

Studiefinansiering för doktorander – rättssäkerhetsaspekter

Högskoleverket • Luntmakargatan 13 • Box 7851, 103 99 Stockholm
tfn 08-563 085 00 • fax 08-563 085 50 • e-post hsv@hsv.se • www.hsv.se

Studiefinansiering för doktorander – rättssäkerhetsaspekter

Utgiven av Högskoleverket 2003

Högskoleverkets rapportserie 2003:33 R

ISSN 1400-948X

Innehåll: Högskoleverket, juridiska avdelningen, **Teresa Edelman**

Formgivning: Högskoleverkets informationsavdelning

Tryck: Högskoleverkets vaktmästeri, Stockholm, november 2003

Tryckt på miljömärkt papper

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	9
Författningsförslag	13
Förslag till förordning om ändring i högskoleförordningen (1993:100)	13
1998 års förändringar	15
Krav på studiefinansiering	17
Rättsläget före den 1 april 1998	17
Rättsläget efter 1998 års reform	17
Högskolornas regler om ansvar för studiefinansiering	20
Högskoleverkets överväganden och förslag	26
Anställning som doktorand som studiefinansieringsform	
– en särskild anställning	31
Tillämpliga regler	31
Högskoleverkets synpunkter	31
Kombination av anställning och utbildningsbidrag	33
Gällande regler och förarbetsuttalanden	33
Högskolornas och doktorandernas synpunkter	33
Högskoleverkets synpunkter	34
Förnyande av anställning som doktorand	37
Tillämpliga regler	37
Högskolornas och doktorandernas synpunkter	37
Högskoleverkets synpunkter och överväganden	41
Förlängning av den sammanlagda anställningstiden	45
Bestämmelser om förlängning	45
Synpunkter från utbildningsansvariga och doktorandrepresentanter	45
Högskoleverkets synpunkter	45
Användning av utbildningsbidrag som studiefinansieringsform	47
Gällande bestämmelser och förarbetsuttalanden	47
Högskolornas och doktorandernas synpunkter	48
Högskoleverkets synpunkter	48
Beviljande av utbildningsbidrag	51
Gällande regler i förordningen om utbildningsbidrag	51
Högskolornas och doktorandernas synpunkter	52
Högskoleverkets synpunkter och överväganden	53
Förlängning av den sammanlagda bidragstiden	55
De utbildningsansvarigas och doktorandernas synpunkter	55
Högskoleverkets synpunkter och överväganden	55

Indragning av rätten till utbildningsbidraget	57
De utbildningsansvarigas och doktorandernas synpunkter	57
Högskoleverkets synpunkter och överväganden	57
Användning av ”annan finansiering”	59
Förarbetena	59
Högskolornas och doktorandernas synpunkter	59
Högskoleverkets synpunkter	69
Fakultetsnämndens tillsyn	73
Gällande bestämmelser	73
Synpunkter från högskolorna	73
Högskoleverkets synpunkter	74

Sammanfattning

Inledning

Den 1 april 1998 trädde flera ändringar i högskoleförordningen i kraft. Syftet med förändringarna var bl.a. att effektivisera forskarutbildningen och förbättra rättssäkerheten för doktoranderna. En av huvudnyheterna var att säkrad studiefinansiering ställdes som krav för antagning till forskarutbildning.

Syftet med denna rapport är att undersöka om högskoleförordningarnas bestämmelser om studiefinansiering och högskolornas tillämpning av dessa bestämmelser ger doktoranderna en tillräcklig grad av rättssäkerhet.

Krav på studiefinansiering

Högskoleverket anser att högskolan ansvar för information om och uppföljning av studiefinansiering bör förtydligas. Högskolan har ansvar för att ingen ofinansierad doktorand antas till forskarutbildningen samt att bedömningen om säkrad finansiering baseras på ett tillfredsställande underlag. Fakultetsnämnden har vidare skyldighet att följa upp den individuella studieplanen och göra de ändringar som behövs. Högskoleverket föreslår att bestämmelsen i 8 kap. 8 § högskoleförordningen om vad en individuell studieplan skall innehålla, kompletteras med krav på finansieringsplan.

Det är oklart hur långt högskolornas ansvar för säkrad finansiering efter antagningen sträcker sig, t.ex. vad som händer när den ursprungligen planerade finansieringen faller bort. Reglerna bör därför förtydligas även i detta hänseende.

Anställning som doktorand som studiefinansieringsform

En anställd doktorand är både en student i högskoleförordningens mening och en arbetstagare med tidsbegränsad anställning. Det förhållandet att doktoranden är anställd innebär i de flesta fall en godtagbar studiesocial trygghet. Högskoleverket anser dock att de nu gällande reglerna om förnyande av anställning som doktorand inte ger det skydd för en säkrad finansiering under hela utbildningstiden som en doktorand behöver i sin särskilda situation som antagen student och anställd. Det finns därför behov av vissa förtydliganden och kompletteringar i högskoleförordningen.

Lärosätena är i dag skyldiga att, efter ansökan från doktoranden, anställa den som har fått utbildningsbidrag som doktorand när två år återstår av forskarutbildningen på heltid enligt den individuella studieplanen. Den skyldig-

heten infördes för att underlätta och utvidga möjligheten för doktoranden att erhålla anställning åtminstone för ca hälften av utbildningstiden. En del av lärosätena går ännu längre och ger denna möjlighet även till dem som haft en annan finansieringsform än utbildningsbidrag. Av utredningen har dock framgått att denna möjlighet inte alltid kan utnyttjas av doktorander på grund av den aktuella institutionens dåliga ekonomi eller bristande information om rätten till anställning de två sista åren. Den aktuella regeln är formulerad som en absolut rättighet för doktoranden. Medelsbrist bör därför inte kunna åberopas, utan det måste skapas förutsättningar för att åtminstone de i bestämmelsen avsedda doktoranderna skall kunna utnyttja denna rättighet.

Den sammanlagda anställningstiden bör inte förlängas p.g.a. brister i handledningen eller för omfattande institutionstjänstgöring. Ett lämpligt verktyg för att ha kontroll över handledningen och för att förhindra överutnyttjande av doktoranden är att se till att handledningens och institutionstjänstgöringens omfattning noga anges i den individuella studieplanen och att eventuella missförhållanden åtgärdas i god tid.

Utbildningsbidrag för doktorander

Utbildningsbidrag ger inte grund för sjukpenning eller arbetslöshetsersättning. Doktorander som har utbildningsbidrag har av bl.a. den anledningen en sämre studiesocial situation än doktorander med anställning. Det kan konstateras att doktorandens ställning är särskilt svag när fakultetsnämnden/institutionen överväger att inte bevilja nytt bidrag, särskilt när doktoranden ansöker om fortsatt bidrag under t.ex. pågående sjukskrivning. Det finns därför behov av ett reglerat försäkringsskydd för doktoranden.

Av Högskoleverkets granskning har framgått att möjligheten att dra in rätten till utbildningsbidrag inte är reglerad på ett rättssäkert sätt. Det krävs därför förtydliganden om förutsättningarna för, och förfarandet i samband med, indragning av utbildningsbidrag.

Annan form av studiefinansiering

Högskoleverket anser att godtagandet av en viss finansieringsform eller av kombinationer av olika finansieringsformer, vid antagningen med ”annan finansiering”, måste ses mot bakgrund av olika ämnesområdets speciella förutsättningar. Vid denna bedömning får privat finansiering aldrig tillmätas större vikt än lämplighet för forskarstudier. För att tillförsäkra doktoranderna en så hög grad av rättssäkerhet som möjligt, är det viktigt att fakultetsnämndens bedömningar vid antagning med ”annan finansiering” vad gäller bl.a. säkrad finansiering under hela utbildningstiden och tidsutrymmet för studier noga dokumenteras så att doktoranden vet vad som gäller. En god dokumentation och en genomtänkt finansieringsplan kan också vara ett bra underlag för att under utbildningens gång kunna göra nödvändiga ändringar.

Fakultetsnämndens tillsyn

Högskoleverket vill understryka vikten av att fakultetsnämnderna tar ställning i principiella antagnings- och uppföljningsfrågor som gäller studiefinansiering och att dessa ställningstaganden framgår tydligt av högskolornas antagningsordningar för forskarutbildning och av övrig information till doktoranderna.

Inledning

Den 1 april 1998 trädde flera ändringar i högskoleförordningen (1993:100) i kraft. Syftet med dessa var att effektivisera forskarutbildningen och förbättra rättssäkerheten för doktoranderna. Huvudtanken med förändringen var att alla som bedriver forskarstudier skall ha någon form av tryggad försörjning, tillgång till bra handledning och en individuellt uppställd studieplan. Dessa förordningsändringar byggde till stor del vidare på den forskarutbildningsreform som genomfördes 1969 och som bl.a. innebar att en forskarutbildning skulle begränsas till fyra års heltidsstudier.

En av huvudnyheterna i 1998 års förändringar var att säkrad studiefinansiering ställdes som krav för antagning till forskarutbildning. Högskoleverket har i sin tillsynsverksamhet erfarit att högskolorna och doktoranderna har svårigheter att tolka vissa bestämmelser om studiefinansiering och är osäkra på vilka rättigheter och skyldigheter de har gentemot varandra i dessa sammanhang. I föreliggande rapport har därför en undersökning gjorts för att granska om högskoleförfattningarnas bestämmelser om studiefinansiering och högskolornas tillämpning av dessa bestämmelser ger doktoranderna tillräcklig rättssäkerhet. Samtidigt pågår för närvarande en statlig forskarutbildningsutredning (U 2002:12). Syftet med verkets rapport är därför också att komplettera forskarutbildningsutredningens underlag med verkets iakttagelser i samband med den nu aktuella granskningen och i verkets ordinarie tillsynsverksamhet. Högskoleverkets ambition har således i första hand inte varit att lämna egna författningsförslag, utan att lyfta fram problem och peka på eventuella otydligheter samt behov av ändringar i regelverket.

Rapporten bygger på intervjuer med forskarutbildningsansvariga inom några olika ämnen och vetenskapsområden vid Stockholms universitet, Karolinska institutet (KI), Kungl. Tekniska högskolan (KTH) och Umeå universitet samt med doktorandrepresentanter vid dessa lärosäten. Vid intervjuerna ställdes bl.a. följande frågor:

- Vad finns det för typer av studiefinansiering i forskarutbildningen inom fakultetsnämndens ansvarsområde?
- Vika strategier har fakultetsnämnden om den ursprungligen planerade finansieringen upphör?
- Finns det fall där en doktorandanställning inte har förnyats eller utbildningsbidrag inte beviljats för en ny period? Vilka skäl har anförts?
- I vilka situationer tillämpas bestämmelsen i 8 kap. 10 § högskoleförordningen om indragning av rätt till handledning och andra resurser? Har sådana fall tagits upp inför fakultetsnämnden? Om inte – hur löser man den typen av situationer?
- Får doktorander som är sjukskrivna eller föräldralediga utbildningsbidrag beviljade för en ny period?

- I vilka situationer tillämpas bestämmelsen i 14 § förordningen om utbildningsbidrag för doktorander (1995:938) om indragning av rätt till utbildningsbidrag?
- Vilka typer av ”annan finansiering” har godtagits för antagning till forskarutbildning?
- Hur många doktorander som antogs med ”annan finansiering” har fortfarande samma finansiering som vid antagningstillfället?

Svaren återges i sammandrag. Högskoleverket har vidare gått igenom antagningsordningar, andra lokala regler för forskarutbildning, individuella studieplaner och antagningsbeslut/antagningshandlingar från de undersökta lärosätena samt även från några andra universitet och högskolor. I övrigt har Högskoleverket vid sin granskning utgått från förarbetena till författningsbestämmelser avseende forskarutbildning, verkets erfarenheter i tillsynsverksamheten, synpunkter från studentorganisationer och företrädare för universitet och högskolor inhämtade under konferenser, möten med Sveriges Förenade Studentkårer (SFS), Sveriges Doktorander och Sveriges Universitetsläraresförbund (SULF) samt från skrivelser från högskole- och studentrepresentanter till Högskoleverket och till regeringen.

Några definitioner

I rapporten används begreppet *rättssäkerhet* som i stort sett motsvarar den definition som redogjorts för i Högskoleverkets rapport ”20 åtgärder för att stärka studenternas rättssäkerhet”, 2001:27 R, s.11–12, dvs. ”förutsägbarhet i rättsliga angelägenheter”. För att uppfylla krav på rättssäkerhet måste, enligt denna definition, gällande regler uppfylla följande krav:

1. vara klara och adekvata
2. vara publicerade
3. tillämpas lojalt och korrekt av de rättsstillämpade organen.

Ibland talas det i rapporten om *antagning enligt alternativ 1* eller om *primära finansieringsformer* eller *studiestöd* och då avses anställning som doktorand eller utbildningsbidrag för doktorander. Dessa anställningar eller bidrag kan finansieras med *fakultetsmedel* eller s.k. *externa medel*, t.ex. pengar från forskningsråd, forskningsstiftelser eller företag. Dessa medel går alltså till fakultetsnämnden för fördelning och är inte knutna till en enskild doktorand.

När det i rapporten talas om *antagning enligt alternativ 2* eller *annan finansiering* avses finansiering som är knuten till en specifik individ och som har angetts som godtagbart exempel i förarbetena till 1998 års reform, nämligen annan anställning med anknytning till forskarutbildningen (och med tidsutrymme för forskarstudier), studiemedel, stipendier m.m.

I vissa fall godtas även andra typer av försörjning som studiefinansiering som t.ex. annan anställning utan forskaranknytning, egen förmögenhet, pension,

banklån, arv, försörjning genom en annan person eller dyl. Sådana studiefinansieringsformer kallas då ofta för *egen finansiering*.

Vad som i fortsättningen sägs om högskolor avser både universitet och högskolor med forskarutbildning.

Författningsförslag

Förslag till förordning om ändring i högskoleförordningen (1993:100)

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

8 kap.

8 §

För varje doktorand skall det upprättas en individuell studieplan. Den skall fastställas av fakultetsnämnden efter samråd med doktoranden och hans eller hennes handledare.

Den individuella studieplanen skall innehålla en tidsplan för doktorandens forskarutbildning, en beskrivning av de åtaganden som doktoranden och fakultetsnämnden har under utbildningstiden samt vad som i övrigt behövs för att utbildningen hela tiden skall kunna bedrivas på ett effektivt sätt.

Den individuella studieplanen skall innehålla en tidsplan för doktorandens forskarutbildning, *en finansieringsplan*, en beskrivning av de åtaganden som doktoranden och fakultetsnämnden har under utbildningstiden samt vad som i övrigt behövs för att utbildningen hela tiden skall kunna bedrivas på ett effektivt sätt.

Den individuella studieplanen skall följas upp av fakultetsnämnden minst en gång varje år. Vid uppföljningen skall doktorand och handledare informera fakultetsnämnden om hur utbildningen framskrider. Fakultetsnämnden kan därvid eller när det annars är påkallat göra de ändringar i den individuella studieplanen som behövs. Utbildningstiden får förlängas bara om det finns särskilda skäl för det, såsom ledighet på grund av sjukdom, för tjänstgöring inom totalförsvaret eller för förtroendeuppdrag inom fackliga organisationer och studentorganisationer eller föräldraledighet. Innan en ändring görs skall doktorand och handledare ges möjlighet att yttra sig.

Doktorand och handledare skall skriftligen intyga att de har tagit del av den individuella studieplanen och de ändringar som görs i den.

1998 års förändringar

De förändringar som infördes 1998 och som har samband med studiefinansiering är:

- Krav på studiefinansiering skall ställas vid antagning (9 kap. 3 § högskoleförordningen, HF).
- En doktorand som haft utbildningsbidrag skall anställas som doktorand de sista två åren (5 kap. 4 § HF) om hon eller han ansöker om det.
- Anställda doktorander får ägna högst 20 procent av tiden till annat än sin egen forskarutbildning, jämfört med en tredjedel tidigare (5 kap. 2 § HF)
- Avräkning skall göras för all studietid, och inte bara för tid med anställning som doktorand/utbildningsbidrag, vad gäller hur lång tid anställning som doktorand respektive utbildningsbidrag får innehas (5 kap. 7 § HF resp. 4 § förordningen (1995:938) om utbildningsbidrag för doktorander).
- Anställningar som doktorand skall utannonseras om de helt eller delvis finansieras av högskolans anslag för forskning och forskarutbildning (5 kap. 5 § HF).
- Fakultetsnämndens ansvar för och tillsyn över forskarutbildningen har betonats (8 kap. 5 § HF).
- En individuell studieplan skall upprättas för varje doktorand, där såväl doktorandens som fakultetsnämndens åtaganden anges (8 kap. 8 § HF).
- Om en doktorand i väsentlig utsträckning åsidosätter sina åtaganden enligt den individuella studieplanen skall fakultetsnämnden dra in rätt till handledning och andra resurser för forskarutbildningen (8 kap. 10 § HF).

Förändringarna syftade uttryckligen till att förverkliga 1969 års reform som i sin tur bl.a. skulle skapa förutsättningar för att begränsa den effektiva studietiden till fyra år. Det mest kontroversiella instrument, som infördes år 1998, var den starka kopplingen mellan antagning och finansiering.

Krav på studiefinansiering

Rättsläget före den 1 april 1998

Redan före den 1 april 1998 gällde att endast det antal doktorander fick antas som kunde erbjudas godtagbara villkor i fråga om handledning och övriga studievillkor samt att fakultetsnämnden fick besluta om begränsningar i antagningen. Det fanns visserligen inget uttryckligt krav på studiefinansiering vid antagning men indirekt kunde man utläsa ett sådant krav ur formuleringen ”godtagbara studievillkor i övrigt” (se Ds 1996:35, s. 11). Denna regel efterlevdes inte alltid. Inom vissa ämnen antogs fortfarande fler doktorander än som kunde erbjudas ”godtagbara villkor”. Detta förklarades med att man ville upprätthålla en tillräcklig seminariemiljö – en ”kritisk massa” – och att man ville ta vara på forskarbegävningarna. Man skapade på detta sätt en större urvalsbas och kunde först efter något år se vilka som var bäst lämpade för forskarutbildning. Dessa få utvalda kunde sedan ges studiefinansiering. Det egentliga urvalet skedde då efter antagningen. Detta ansågs ha lett till långa studietider och låga examinationsfrekvenser. Regeringen ansåg därför att reglerna på denna punkt borde ges ett tydligare och mer precist innehåll (se budgetpropositionen för 1998, prop. 1997/98:1, utgiftsområde 16, s. 97–100).

Rättsläget efter 1998 års reform

Gällande regler

Reglerna om tillträde till forskarutbildning finns i 9 kap. högskoleförordningen. Nedan återges endast de bestämmelser som har införts eller ändrats genom 1998 års reform.

1 § Till forskarutbildning får antas endast så många doktorander som kan erbjudas handledning och godtagbara studievillkor i övrigt och som har studiefinansiering enligt 3 §.

2 § För att bli antagen till forskarutbildning krävs det att den sökande

1. har grundläggande behörighet och den särskilda behörighet som fakultetsnämnden kan ha föreskrivit, och
2. bedöms ha sådan förmåga i övrigt som behövs för att klara utbildningen.

3 § Fakultetsnämnden får till forskarutbildning anta bara sökande som anställs som doktorand eller som beviljas utbildningsbidrag för doktorander. Fakultetsnämnden får dock anta sökande som har någon annan form av studiefinansiering, om nämnden bedömer att finansieringen kan säkras under hela utbildningen och att den sökande kan ägna så stor del av sin tid åt utbildningen att den kan slutföras inom fyra år vad gäller licentiatexamen och åtta år vad gäller doktorsexamen.

I 8 kap. högskoleförordningen finns de genom reformen införda bestämmelserna om individuell studieplan och om indragning och rätten att återfå handledning:

8 § För varje doktorand skall det upprättas en individuell studieplan. Den skall fastställas av fakultetsnämnden efter samråd med doktoranden och hans eller hennes handledare.

Den individuella studieplanen skall innehålla en tidsplan för doktorandens forskarutbildning, en beskrivning av de åtaganden som doktoranden och fakultetsnämnden har under utbildningstiden samt vad som i övrigt behövs för att utbildningen hela tiden skall kunna bedrivas på ett effektivt sätt.

Den individuella studieplanen skall följas upp av fakultetsnämnden minst en gång varje år. Vid uppföljningen skall doktorand och handledare informera fakultetsnämnden om hur utbildningen framskrider. Fakultetsnämnden kan därvid eller när det annars är påkallat göra de ändringar i den individuella studieplanen som behövs.

Utbildningstiden får förlängas bara om det finns särskilda skäl för det, såsom ledighet på grund av sjukdom, för tjänstgöring inom totalförsvaret eller för förtroendeuppdrag inom fackliga organisationer och studentorganisationer eller föräldraledighet. Innan en ändring görs skall doktorand och handledare ges möjlighet att yttra sig.

Doktorand och handledare skall skriftligen intyga att de har tagit del av den individuella studieplanen och de ändringar som görs i den.

10 § Om en doktorand i väsentlig utsträckning åsidosätter sina åtaganden enligt den individuella studieplanen, skall fakultetsnämnden besluta att doktoranden inte längre skall ha rätt till handledning och andra resurser för forskarutbildningen. Innan ett sådant beslut fattas skall doktorand och handledare ges möjlighet att yttra sig. Prövningen skall göras på grundval av deras redogörelser och annan utredning som är tillgänglig för fakultetsnämnden. Vid bedömningen skall det vägas in om fakultetsnämnden har fullgjort sina egna åtaganden enligt den individuella studieplanen. Beslutet skall vara skriftligt och motiverat.

Resurserna får inte dras in för tid då doktoranden är anställd som doktorand eller får utbildningsbidrag för doktorander.

11 § Om resurserna för forskarutbildning har dragits in enligt 10 §, kan doktoranden efter ansökan hos fakultetsnämnden få tillbaka sin rätt till handledning och övriga resurser. Doktoranden måste då genom att visa upp ett tillkommande studieresultat av beaktansvärd kvalitet och omfattning eller på något annat sätt göra sannolikt att han eller hon kan fullgöra sina återstående åtaganden enligt den individuella studieplanen.

Beslut om indragning och återfående av rätten till handledning kan inte delegeras av fakultetsnämnden utan nämnden skall själv besluta i sådana frågor. Fakultetsnämndens beslut kan överklagas till Överklagandenämnden för högskolan (8 kap. 26 § och 12 kap. 2 § 7 högskoleförordningen).

Förarbeten och tidigare granskning av tillämpning av reglerna

Från den 1 april 1998 får således doktorander bara antas om de (1) kan erbjudas anställning som doktorand eller utbildningsbidrag för doktorander, eller (2) har någon annan form av studiefinansiering som bedöms göra det möjligt för doktoranden att slutföra studierna inom åtta år (dvs. finansiering för minst halvtidsstudier och för hela utbildningstiden). Som exempel på annan form av studiefinansiering nämns i budgetpropositionen ”högskoleadjunkter samt anställda inom sjukvården eller näringslivet med tidsutrymme för forskarstudier”, studiemedel och stipendier.

Bedömning av finansieringsmöjligheter skall göras vid antagningen av fakultetsnämnden eller den som fakultetsnämnden delegerat denna uppgift till.

Vid riksdagsbehandlingen av de nya reglerna anförde Utbildningsutskottet bl.a. följande vad gäller ansvaret vid antagningen av en sökande till forskarutbildning: ”Utskottet vill till en början förtydliga att den som söker plats i forskarutbildning inte måste visa upp en finansiering för alla åtta åren, utan att det är högskolan som har ansvaret för att kravet på studiefinansiering skall kunna uppfyllas” (1997/98:UbU7, s.11).

Mindre än ett år efter det att de nya reglerna om studiefinansiering hade trätt i kraft fick Högskoleverket i uppdrag från regeringen att granska de lokala bestämmelser som antagits av högskolor med anledning av reformen. Högskolorna hade då inte hunnit få någon praktisk erfarenhet av de situationer som högskoleförordningens nya regler om antagning avsett. Högskoleverkets genomgång av högskolornas lokala regler visade då att de olika fakultetsnämnderna/institutionerna tolkade sitt ansvar för finansiering av doktorander antagna enligt alternativ 2 på olika sätt som kunde sammanföras till tre modeller:

- Fakultetsnämnden bär hela ekonomiska ansvaret.
- Fakultetsnämnden har ansvar för att det finns en finansieringsplan men ställer inga garantier (något ekonomiskt ansvar kan inte utkrävas från fakultetsnämnden).
- Fakultetsnämnden och doktoranden har delat ansvar.

Högskoleverket gjorde på grundval av befintliga förarbetsuttalanden i rapporten till regeringen den bedömningen att högskolan har det yttersta ansvaret för att finansiering finns för att utbildningen skall kunna genomföras (Antagning till forskarutbildning, Högskoleverkets rapportserie 1999:15 R, s. 24-28).

I budgetpropositionen för 2000 (prop. 1999/2000:1, utgiftsområde 16, s.117) gjorde regeringen följande förtydligande beträffande högskolornas ansvar för studiefinansiering: ”Om den sökande inte kan anställas som doktorand

eller beviljas utbildningsbidrag är det fakultetsnämndens uppgift att göra en noggrann bedömning av den sökandes finansieringssituation så långt den låter sig överblickas vid antagningstillfället”.

Högskolornas regler om ansvar för studiefinansiering

Efter Högskoleverkets rapport och regeringens uttalande i budgetpropositionen för 2000, har högskolorna haft flera tillfällen att tillämpa de nya antagningsreglerna och utforma egna lokala regler och riktlinjer om antagning. Högskoleverket har nu på nytt frågat högskolorna om vilka regler om ansvar för studiefinansiering som finns och vilka strategier fakultetsnämnderna har om den planerade studiefinansieringen inte håller. Högskolornas svar framgår av sammanställningen nedan.

Stockholms universitet

Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden

Nämndens riktlinjer om ansvar för studiefinansiering efter antagningen

Nämnden har antagit följande riktlinjer: ”Om anställning eller den andra finansieringen som finansieringsplanen bygger på – av något skäl som ligger utanför universitetets kontroll – upphör eller förändras under studietiden kan inte institutionen anses ha ett ovillkorligt ansvar för att ordna annan studiefinansiering åt doktoranden. Om studierna däremot framskrider i enlighet med den individuella studieplanen skall institutionen och doktoranden gemensamt försöka finna annan studiefinansiering. Detta förtydligande uttalande hindrar naturligtvis inte en institution från att själv åta sig ett mer långtgående ansvar gentemot sina externfinansierade doktorander, till exempel ett beslut att alla doktorander skall erbjudas anställning som doktorand då två år återstår av utbildningen enligt den individuella studieplanen.”

Fakultetens uppföljning av finansieringsplaner

Utbildningsledaren vid fakultetskansliet har i en uppföljningsrapport tillagt följande.

En finansieringsplan skall alltid föreligga före antagningen. Detta är ett ovillkorligt krav. Finansieringsplanen skall biläggas den individuella studieplanen och skall alltså följas upp minst en gång per år.

Av fakultetsnämndens beslut 1998 framgår att en finansieringsplan skall innehålla följande uppgifter:

- Vid vilken tidpunkt doktorsexamen skall vara avlagd
- Hur studierna år för år skall finansieras
- Omfattning av extern anställning och andel forskning, intyg från arbetsgivare
- Alternativ
- Underskrift av doktorand, handledare och prefekt

- Vad institutionen eventuellt kan bidra med när det gäller finansiering som är nödvändig för avhandlingens färdigställande
- Eventuell institutionstjänstgöring

I rapporten konstateras att det verkar finnas ett behov av att, i likhet med de individuella studieplanerna, utarbeta generella tydliga mallar för finansieringsplaner vid fakulteten och att detsamma gäller rutiner för uppföljning.

Problem kring finansieringsplaner enligt uppföljningsrapporten

Utbildningsledaren har i uppföljningsrapporten vidare anfört följande.

I det knappa ekonomiska läget och ofta krympande ekonomiska ramar som gäller överlag för institutionerna är det ofta svårt att konstruera tydliga och klara finansieringsplaner. Särskilt när det gäller extern finansiering kan det vara svårt att ha överblick för de kommande fyra åren. Av finansieringsplanerna framgår det att finansieringen och finansieringsstrategierna varierar mellan institutionerna. Detta är i sig inte märkligt utan beror på och styrs av den forskning som bedrivs samt kontakter med externa arbetsgivare och externa finansiärer.

Det bör nämnas att det finns uppenbara konflikter i finansieringssystemet (1998 års forskarutbildningsreform). Institutionerna vill, men har inte ekonomiska medel att anta alla vetenskapligt lämpliga personer som söker till forskarutbildningen. Därför förekommer det en gråzon av mer eller mindre luddiga finansieringsformer. Detta förstärks av att graden av självexploatering hos potentiella doktorander är mycket hög – i princip är man beredd att acceptera vilka villkor som helst. För att skapa kreativa forskningsmiljöer med gott utbyte mellan etablerade forskare och doktorander är det också nödvändigt att den ”kritiska massan” av doktorander är tillräckligt stor. Att skapa denna ”massa” med befintliga studiestöd/externa medel är i princip omöjligt, särskilt på mindre institutioner. Utvägen blir mindre lyckade former av finansiering som t.ex. ” eget arbete”, ”arv”, ”rik man” eller andra former av s.k. kreativ finansiering. Det finns också potentiella risker med det nya systemet med finansiering. Sannolikt är dessa små, men faran finns i vissa fall att institutionerna på grund av den ekonomiska situationen prioriterar antagning av doktorander som har med sig någon typ av finansiering eller överlåter åt doktoranden att på egen hand ordna pengar. Problematiken är nära förknippad med fenomenet ”skuggdoktorand”, där antagningen blir villkorad tills institutionen eller doktoranden lyckas få finansieringen. Under väntetiden läser den blivande doktoranden kurspoäng på forskarutbildningen vid sidan om.

När det gäller det allmänna intrycket av institutionernas finansieringsplaner är det detsamma som med de individuella studieplanerna. De flesta institutioner, med vissa undantag, upprättar finansieringsplaner enligt regelsystemet. I några få fall verkar finansieringsplaner saknas helt och det är allvarligt. Flera institutioner har tydliga och klara finansieringsplaner, där det framgår hur de kommande åren skall finansieras. Institutioner som huvudsakligen finansierar

sina doktorander med studiestöd, t.ex. statsvetenskap, som i huvudsak använder sig av en 2+2 modell, dvs. 2 års utbildningsbidrag och 2 års doktorandanställning, har finansieringsplaner som är lätta att överblicka och följa upp.

Mer problematiskt ter det sig för de institutioner som har en större andel extern finansiering eller externa anställningar av olika typer. Här saknas ofta tydlighet och det är i realiteten svårt att överblicka hur studietiden skall finansieras. När det gäller extern anställning som möjliggör forskning anges nästan aldrig andelen forskning i anställningen, vilket gör att det är helt omöjligt att bedöma huruvida tidsplanen är realistisk. Här finns uppenbara brister hos flera institutioner. Ofta innehåller finansieringsplanen olika typer av garde-ringar eller alternativ, t.ex. ”helst extern finansiering, annars utbildningsbidrag, doktorandtjänst eller universitetsstipendier” eller ”forskarutbildningen förväntas kunna finansieras på följande sätt”. Finansieringsplanen får enligt fakultetsnämndens regelverk innehålla alternativ, men det bygger på att man årligen följer upp finansieringsplanerna och uppdaterar dem. I flera fall ger formuleringarna ett schablonmässigt intryck. Möjligtvis kan man tolka dem som att om den externa finansieringen misslyckas, så garanterar institutionen utbildningsbidrag, doktorandtjänst eller universitetsstipendier. Formuleringarna torde skapa osäkerhet bland doktoranderna, som knappast kan vara till godo i det fortsatta avhandlingsarbetet. De sociala förmånerna skiljer sig ju avsevärt åt mellan stipendier och doktorandtjänst.

I några fall förekommer mindre lyckade (och till intet förpliktigande) formuleringar i finansieringsplanerna, t.ex. ”för övrigt har X inga krav på att X institutionen vid SU skall garantera hans försörjning under doktorandtiden” eller bilagda s.k. kontrakt där doktoranden avsäger sig alla former av finansiella anspråk mot institutionen.

Juridiska fakultetsnämnden

Enligt kanslichefen och studierektorn vid nämndens kansli har institutionen finansieringsansvar när man antar en doktorand med annan finansiering. Om en sådan finansiering upphör anställs doktoranden.

Humanistiska fakultetsnämnden

Nämnden har redan år 1998 beslutat föreskrifter och riktlinjer avseende forskarutbildning vid humanistiska fakulteten av vilka framgår bl.a. följande om ansvar för studiefinansiering.

Om det efter antagning av en doktorand med annan finansiering visar sig att institutionsstyrelsens bedömning slår fel, har styrelsen och doktoranden ett gemensamt ansvar för att ordnad finansiering kan upprätthållas under hela utbildningstiden.

Före antagning skall det för var och en av de studenter som förutsätts bli antagna upprättas en finansieringsplan. Där anges vad som skall gälla under det första året. För de därefter följande åren kan planen vara preliminär och innehålla alternativ. Finansieringsplanen skall ses över minst en gång per år

och vid behov ändras. Denna översyn samordnas med översynen av den individuella studieplanen. Eventuell institutionstjänstgöring skall anges i finansieringsplanen och i den individuella studieplanen.

Om synnerliga skäl föreligger, kan studenten antas villkorligt. Syftet är att en student, för vilken det bedöms sannolikt att finansiering kan ordnas inom en inte alltför avlägsen framtid, inte skall behöva vänta till nästa antagningstillfälle. Man kan även anta en student villkorligt som endast har en mindre delkurs kvar innan han eller hon är klar med den grundläggande högskoleutbildning som krävs för tillträde till forskarutbildning. En villkorligt antagen student skall inte få tillträde till utbildningen förrän antagningen blivit definitiv.

Kanslichefen för humanistiska fakultetsnämnden har tillagt följande: Fakultetsnämnden har redan tidigt tagit fram en mall för en individuell studieplan och rekommenderat institutionerna att använda den. Direkt efter införandet av 1998 års reform fanns det vissa tolkningssvårigheter med vad som menades med ”annan finansiering” och vad som skulle hända om den upphörde. Man tillämpade därför bestämmelserna mycket restriktivt. Med åren började man tolka mindre snävt och göra rimlighetsbedömningar. Om finansieringen ändå upphör försöker institutionen lösa frågan på något sätt, t.ex. genom att ge doktoranden extra undervisningstimmar, projektarbete, amanuensisjänst eller administrativa uppgifter. Tidsaspekten spelar här en viss roll. Det kan bli problem med svaga doktorander. Den största fördelen med reformeringen av forskarutbildningen 1998 är uppstramningen av individuella studieplaner.

Högskoleverket har genom kanslichefens försorg fått tillgång till och gått igenom ett antal antagningsbeslut och individuella studieplaner från olika institutioner. Högskoleverket har därmed funnit flera exempel på beslut om villkorlig/vilande antagning, studiefinansieringsplaner som har innehållit flera finansieringsalternativ och skriftliga förbindelser från doktorandernas sida att inte göra anspråk på doktorandtjänst eller att inte resa några ekonomiska anspråk på institutionen.

Naturvetenskapliga fakultetsnämnden

Fakultetskansliet har utarbetat en doktorandhandbok. I denna anges att oavsett hur studiestöden är finansierade (internt eller externt) så har institutionen det ekonomiska ansvaret för alla sina doktorander med studiestöd (dvs. för dem som har anställning som doktorand eller utbildningsbidrag för doktorander). Vidare hänvisas till de institutionsspecifika doktorandhandböckerna.

Enligt de forskarutbildningsansvariga tar institutionerna fullt ansvar för finansiering även i andra fall där det behövs. Praxis är att institutionen går in där finansieringen brister och att finansieringen garanteras med en nivå som motsvarar lägst utbildningsbidrag. Detta gäller bl.a. dem som antagits med stipendier.

I de sällsynta fall där en doktorand antas med egen finansiering som därefter, trots en noggrann kontroll, upphör – finns inte längre de förutsättningar under vilka doktoranden har antagits. I sådana fall kan man inte alltid garan-

tera någon finansiering, men institutionen försöker lösa problemet.

Umeå universitet

Medicinsk-odontologiska fakultetsnämnden

I fakultetens handbok för forskarutbildning anges att om handledarens bedömning av studiefinansiering för doktoranden visar sig vara felaktig övergår finansieringsansvaret till institutionen.

De forskarutbildningsansvariga och doktorandrepresentanten vid fakulteten har tillagt att institutionerna i sådana fall får finansiera slutförandet av forskarstudierna genom exempelvis förordnande som klinisk assistent eller projektassistent.

Humanistiska fakultetsnämnden

Den forskarutbildningsansvariga vid fakultetsnämndens kansli, ordföranden vid Humanistiska doktorandföreningen och utbildnings- och forskningshandläggaren på Umeå Studentkår har lämnat följande svar: Ansvaret ligger på institutionerna. Man har informerat institutionerna om att fakultetsnämnden inte har möjlighet/resurser att gripa in, varför institutionerna varit mycket restriktiva med att anta forskarstuderande med annan finansiering.

Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden

Kanslichefen har uppgett följande: Ambitionen är att lösa sådana situationer på något sätt. Institutionerna är mycket måna om att föra doktoranderna genom hela forskarutbildningen. Fakultetens aktivitetsrelaterade budgetmodell bidrar till att det blir lönsamt för institutionen att verka för att så många som möjligt disputerar.

Om annan finansiering är aktuell, t.ex. i form av stipendium eller egen finansiering, skall fakultetens forskarutbildningsansvarige, enligt fakultetens doktorandhandbok, pröva frågan före antagningen.

Teknisk-naturvetenskapliga fakultetsnämnden

Doktorandhandläggaren och representanten för doktorandsektionen har uppgett att institutionen har ansvar att i fall där annan finansiering upphör ge doktorandanställning.

Karolinska institutet (KI)

KI har i sina regler om forskarutbildning angett att ansvaret för doktorandens försörjning åligger prefekten.

Enligt doktorandombudsmannen och ordföranden i Doktorandföreningen vid KI finns det inga riktlinjer eller beslut om vad som händer när finansieringen upphör. Institutionerna tolkar sitt ansvar på olika sätt. I praktiken brukar det lösa sig.

Kungl. Tekniska högskolan (KTH)

I antagningsordningen för forskarutbildning vid KTH har angetts följande.

Kravet på studiefinansiering för hela studietiden innebär att institutionen skall bedöma att det är möjligt att finansiera doktoranden genom doktorandanställning eller utbildningsbidrag. Dessutom får institutionen, om resurser för handledning och godtagbara studievillkor i övrigt finns, anta forskarstuderande som har annan form av studiefinansiering, t.ex. stipendium eller yrkesverksamhet som kan kombineras med forskarstudierna. Vid bedömningen av ”annan studiefinansiering” är det institutionen som har ansvaret för att bedömningen baseras på ett tillfredsställande underlag. Förändras eller upphör de ekonomiska grunderna för studiefinansieringen under studietiden ansvarar institutionen för att förutsättningar för fortsatt studiefinansiering skapas. I de fall som den forskarstuderande har s.k. annan finansiering delas detta ansvar av den forskarstuderande och institutionen.

Något krav på att den sökande skall ha med sig finansiering för hela studietiden kan inte ställas, däremot kan en sökandes ”egna” finansiering, t.ex. beviljat stipendium, ingå som en del av studiefinansieringen.

I anslutning till antagningen skall en individuell studieplan upprättas. Till den individuella studieplanen skall fogas en finansieringsplan avseende studiefinansieringen för hela studietiden.

Den forskarutbildningsansvariga personen för utbildningsområdet kemi, kemiteknik och bioteknik (KKB) har uppgett att institutionerna tar fullt ansvar om annan finansiering upphör. Doktorandrepresentanterna för detta utbildningsområde har berättat att extern finansiering oftast är på tre år och att ansvaret övergår på institutionen när pengarna är slut.

Övrig utredning

I *Karlstads universitetets* policydokument regleras frågor om ansvar för finansiering på följande sätt: ”Ämnet ansvarar för att finansiera doktorander. /.../ Om finansieringen inte är helt säkerställd för hela studieperioden skall ämnet visa att finansiering finns för två år samt göra det troligt att finansiering kan ordnas för resterande studietid.”

Ordföranden i *Sveriges Doktorander* har uppgett att hans erfarenhet är att institutionerna går in vid bristande finansiering och att ingen lämnas vind för våg.

Enligt *Lunds Doktorandkår* har de flesta dekaner med ansvar för forskarutbildningen meddelat att studiefinansiering är institutionens/fakultetens ansvar och att institutionerna vid bristande finansiering skall gå in och erbjuda vederbörande utbildningsbidrag eller doktorandtjänst. Om institutionerna inte kan finansiera detta inom sin budget får de låna pengar från fakulteten och underbudgetarna. De får inte ta in några nya doktorander under denna tid. Dessa lösningar tillgrips dock – enligt kåren – inte alltid i verkligheten.

Högskoleverkets överväganden och förslag

Högskolornas ansvar för information om finansiering

Av 8 kap. 3 § högskoleförordningen framgår att högskolan skall se till att den som avser att börja forskarutbildning har tillgång till den information om utbildningen som behövs och särskilt att högskolans antagningsordning skall finnas tillgänglig. Med antagningsordning avses de regler för forskarutbildning som högskolan tillämpar dels i fråga om ansökan, behörighet och urval, dels i fråga om hur beslut om antagning fattas.

Högskolorna har således ansvar för att dess lokala regler om antagning (inklusive studiefinansiering) anges i antagningsordningar för forskarutbildning och att denna information är tillgänglig. Högskolornas uppfyllande av detta ansvar har en stor betydelse för doktorandernas rättssäkerhet.

Högskolornas ansvar för finansiering vid antagning

Bedömningen av finansieringsmöjligheter under hela studietiden måste efter reformen 1998 göras redan vid antagningstillfället. Fakultetsnämnden kan därvid acceptera en annan finansiering än anställning som doktorand eller utbildningsbidrag. Praxis skiljer sig åt beträffande vilka krav som bör ställas vid bedömningen av den sökandes finansieringssituation. Enligt regeringens förtydligande i budgetpropositionen för 2000 skall bedömningen göras så långt det låter sig överblickas vid antagningstillfället. Högskoleverkets intervjuer visar att vissa högskolor tolkar detta så att finansieringen skall vara säkerställd eller mera preciserad endast under det första året/de två första åren och preliminär för resterande tid.

Det finns även exempel på institutioner som lämnar över hela ansvaret för studiefinansiering på den sökande redan vid antagningen och informerar honom/henne om att institutionen inte har några studiestöd att erbjuda utan att det är den sökande själv som skall visa upp en egen finansiering för hela utbildningstiden för att bli antagen. Förfarandet kan vara ett tecken på att det i situationer då högskolan inte kan erbjuda anställning som doktorand eller utbildningsbidrag kan vara svårt att leva upp till det av utbildningsutskottet anvisade ”rätta” tillvägagångssättet nämligen, ”att den som söker plats i forskarutbildning inte måste visa upp en finansieringsplan för alla åtta åren, utan att det är högskolan som har ansvaret för att kravet på studiefinansiering skall kunna uppfyllas” (1997/98:UbU7, s. 11).

Beträffande högskolornas ansvar vid antagningen kan man, utifrån förordningstexten, förarbetsuttalanden och regeringens senaste förtydligande i budgetpropositionen 2000, säga att högskolorna i vart fall har ansvar för:

- att ingen ofinansierad doktorand antas till forskarutbildningen,
- att det finns ett bra underlag för bedömningen om finansieringsmöjligheter och
- att bedömningen skall göras så långt det låter sig överblickas vid antagningstillfället.

Skyldighet att finansiera en antagen doktorand?

Frågan uppkommer om vad som händer om finansieringen av en eller annan anledning uteblir *efter antagningen*. Detta kan för övrigt hända även vid en anställning som doktorand eller vid utbildningsbidrag, särskilt om finansieringen kommer från externa medel. Har högskolan ansvaret för att finansiering finns under hela studietiden?

Av Högscoleverkets samtal med forskarutbildningsansvariga och genomgång av högskolornas antagningsordningar samt andra lokala regler och riktlinjer, kan följande ”modeller” för hur högskolorna tolkar sitt ansvar för finansiering urskiljas.

- Inget ovillkorligt finansieringsansvar efter antagningen, oberoende av den planerade finansieringsformen.
- Ovillkorligt ansvar, oberoende av den planerade finansieringsformen.
- Ovillkorligt ansvar för alla doktorander med anställning som doktorand och utbildningsbidrag för doktorander, oberoende av finansieringskälla dvs. anslagsmedel eller externa medel.
- Delat ansvar för doktorander med ”annan finansiering”.

Av utredningen har framkommit att inte alla fakulteter har några skriftliga regler om finansieringsansvar och att de som antagit sådana regler inte alltid följer dessa till punkt och pricka. De flesta tillfrågade är dock överens om att högskolorna alltid försöker lösa situationer med bristande finansiering och att det oftast lyckas. En del fakultetsnämnder/institutioner har tagit på sig ett långtgående ansvar för studiefinansiering efter antagningen när den ursprungligt planerade finansieringen brister. Flera doktorander och forskarutbildningsansvariga är dock osäkra på vad som gäller och om hur långt högskolornas ansvar sträcker sig. De fakultetsnämnder/institutioner som utgår ifrån ett ovillkorligt ansvar för att ta över bristande finansiering uppfattar dock detta ansvar som orimligt i rådande situation med otillräckliga anslag och hård konkurrens om externa medel. Denna situation sägs vara anledningen till att man ibland godtar tveksamma finansieringsformer och/eller ingår avtal där doktoranden avsäger sig alla ekonomiska anspråk på institutionen.

Det finns inga regler i högscoleförordningen om att högskolan har ansvar för finansieringen när denna uteblir. Däremot finns det regler om högskolornas skyldighet att följa upp individuella studieplaner och göra erforderliga ändringar i dessa. Det finns vidare inga hinder för att högskolorna själva, såsom också sker i flera fall, åtar sig mera långtgående ansvar för att tillförsäkra sina doktorander så goda villkor som möjligt. Å andra sidan kan avtal enligt vilka doktoranden avsäger sig sina eventuella ekonomiska anspråk på fakultetsnämnden/institutionen, inte ta över det ansvar högskolan kan anses ha med stöd av antagningsbeslutet, den upprättade individuella studieplanen, finansieringsplanen och högskolans egna lokala regler samt de behov av ändringar som framkommer vid uppföljningen av den individuella studieplanen/finansieringsplanen.

Tolkningen av de nu gällande bestämmelserna – mot bakgrund av bl.a. regeringens förtydligande att bedömningen skall göras endast ”så långt det låter sig överblickas vid antagningstillfället” – bör således bli att det inte finns någon absolut skyldighet att finansiera en antagen doktorand när den ursprungligen planerade finansieringen fallit bort. Högskolornas ekonomiska förpliktelser måste – enligt denna tolkning – i stället bedömas från fall till fall, beroende av omständigheterna i det enskilda fallet och med utgångspunkt från den individuella studieplanen, en eventuell finansieringsplan och högskolornas lokala regler.

En sådan tolkning löser dock inte problemet om vad som händer med doktorandens utbildning om finansieringen uteblir och man kommer fram till att det inte finns något finansieringsansvar från högskolans sida. Gällande regler ger inte något tydligt svar på denna fråga. Det finns därför behov av vissa förtydliganden eller andra lösningar.

Finansieringsplan

Man bör här uppmärksamma att reformen – genom kravet på den individuella studieplanen – har gett högskolorna ett kraftfullt verktyg för den pedagogiska planeringen och för att beskriva handledarens och doktorandens respektive rättigheter och skyldigheter. Detta verktyg, som också kräver en regelbunden uppföljning och därpå följande ändringar, kan ge doktoranden och handledaren ett visst mått av förutsägbarhet och möjlighet att tidigt uppmärksamma vissa risker och vidta nödvändiga åtgärder.

Beträffande den individuella studieplanens rättsliga status kan nämnas följande. Högskoleverket har bl.a. i sin tillsynsverksamhet kunnat konstatera att det finns en utbredd uppfattning om att en individuell studieplan är ett kontrakt mellan doktoranden och handledaren eller mellan doktoranden och fakultetsnämnden/högskolan och följaktligen en frivillig viljeförklaring som inte kommer till stånd om någon av parterna inte skriver under avtalet. Den uppfattningen är dock felaktig. En individuell studieplan är ett dokument som fakultetsnämnden är skyldig att fastställa. Om doktoranden och handledaren inte kan komma överens skall fakultetsnämnden besluta om innehållet i den individuella studieplanen och underrätta doktoranden och handledaren. Om det sedan vid uppföljningen av studieplanen visar sig att doktoranden eller handledaren har svårigheter att samarbeta och uppfylla sina åtaganden enligt den individuella studieplanen kan det bli grunden för olika ändringar och även aktualisera frågan om indragning av rätten till handledning och andra resurser enligt 8 kap. 10 § högskoleförordningen.

Uttrycket ”finansieringsplan” förekommer inte i högskoleförordningen. Det finns följaktligen inte heller något tydligt krav på att den individuella studieplanen skall innehålla en finansieringsplan. Ett sådant krav kan eventuellt utläsas av formuleringen i 8 kap. 8 § högskoleförordningen om att planen även skall innehålla ”vad som i övrigt behövs för att utbildningen hela tiden skall kunna bedrivas på ett effektivt sätt”. Av förarbetena till bestämmelsen i 9 kap. 3 §

högskoleförordningen om finansieringskravet framgår vidare att syftet med den bestämmelsen har varit att tillförsäkra doktorander studiefinansiering under hela utbildningstiden och därmed effektivisera utbildningen.

Av utredningen har framkommit bl.a. följande. Vissa fakultetsnämnder/institutioner har regler eller policy enligt vilka upprättande av en finansieringsplan är ett krav vid antagningen. Enligt dessa regler utgör finansieringsplanen en del av den individuella studieplanen och följs upp på samma sätt som den (se KTH:s antagningsordning). I praktiken upprättas inte alltid finansieringsplaner vid antagningen. På vissa håll saknas dokumentation som visar hur man har tänkt sig finansieringen av en nyantagen doktorand. Ibland kan man hitta en finansieringsplan som en del av antagningsbeslutet, ibland som en del av den individuella studieplanen. De flesta tillfrågade har ansett att det är viktigt att varje doktorand har en finansieringsplan som följs upp minst en gång per år eller oftare och att det görs i samband med uppföljningen av den individuella studieplanen samt att finansieringsplanen skall justeras efter behov. Enligt Humanistiska fakultetsnämndens vid Stockholms universitet regler skall eventuell institutionstjänstgöring anges i finansieringsplanen och den individuella studieplanen. I en uppföljningsrapport från samhällsvetenskapliga fakultetskansliet vid Stockholms universitet har angetts vad som måste ingå i finansieringsplanen. I rapporten har vidare konstaterats att det finns ett behov av att utarbeta generella tydliga mallar för finansieringsplaner, liksom för de individuella studieplanerna vid fakulteten och att detsamma gäller rutiner för uppföljning.

Högskoleverket har fått intryck av att de flesta forskarutbildningsansvariga och doktorander som verket har talat med anser att upprättande av en finansieringsplan borde vara ett ovillkorligt krav vid antagningen och att en finansieringsplan borde följas upp på samma sätt som den individuella studieplanen och helst i samband med uppföljningen av denna.

En i högskoleförordningen reglerad skyldighet för fakultetsnämnden att upprätta, fastställa och följa upp finansieringsplaner minst en gång per år skulle kunna ge förutsättningar för större förutsägbarhet och bättre planering även av finansieringsmöjligheterna. Doktorandernas rättssäkerhet skulle därmed kunna stärkas.

Högskoleverket föreslår därför att bestämmelsen i 8 kap. 8 § högskoleförordningen om vad en individuell studieplan skall innehålla kompletteras med krav på finansieringsplan.

Anställning som doktorand som studiefinansieringsform – en särskild anställning

Tillämpliga regler

Reglerna om anställning som doktorand finns i 5 kap. högskoleförordningen. Enligt 1 § får högskolorna ha särskilda anställningar för doktorander för att dessa skall genomföra sin forskarutbildning. Den som är anställd som doktorand skall främst ägna sig åt sin egen forskarutbildning. En anställd får dock i begränsad omfattning arbeta med utbildning, forskning och administration. Sådant arbete får, innan doktorsexamen har avlagts, inte omfatta mer än 20 procent av full arbetstid (2 §). Vidare får bara den som antas eller redan har antagits till en forskarutbildning vid en högskola anställas som doktorand.

Högskoleverkets synpunkter

En anställd doktorand är således både en student i högskoleförordningens mening (jfr 1 kap. 4 §) och en arbetstagare med tidsbegränsad anställning. Att doktoranden är anställd medför att vissa arbetsrättsliga regler, t.ex. lagen (1982:80) om anställningsskydd (LAS), samt vissa andra regler t.ex. om sjukpenning eller föräldrapenning, blir tillämpliga. I de flesta fall ger detta en anställd doktorand en godtagbar studiesocial trygghet. LAS gäller dock endast om inte en viss fråga har reglerats på något annat sätt i högskolelagen eller högskoleförordningen (jfr 2 § LAS). Bestämmelserna i 5 kap. högskoleförordningen är en särreglering i förhållande till bestämmelserna i LAS.

Anställningsskyddet i LAS är huvudsakligen kopplat till tillsvidareanställningar. Anställningsskyddet är därför generellt sett sämre vid tidsbegränsade anställningar.

I den statliga utredningen ”Hållfast arbetsrätt – för ett föränderligt arbetsliv”, Ds 2002:56, har man kommit fram till att det finns behov av att införa nya regler om tidsbegränsade anställningar som bättre än de nuvarande reglerna tillgodoser berättigade krav på bl.a. trygghet. Utredningen har därvid konstaterat att tidsbegränsade anställningar enligt särskilda föreskrifter uppbärs av speciella skäl och intressen som ligger utanför de strikt arbetsmässiga. Som exempel på sådana skäl och intressen har angetts utbildningspolitik. Tidsbegränsade anställningar inom högskoleområdet har därför inte blivit föremål för utredningens överväganden.

Beträffande det befintliga skyddet i en tidsbegränsad anställning enligt LAS har det i utredningen konstaterats att något krav på att arbetsgivaren skall ha saklig grund för att avsluta en sådan anställning inte finns. Under anställningens bestånd innebär dock den tidsbegränsade anställningen normalt sett ett bättre

anställningsskydd eftersom det inte är möjligt vare sig för arbetsgivaren eller arbetstagaren att avbryta den tidsbegränsade anställningen i förtid (s. 200).

Enligt den arbetsrättsliga doktrinen får arbetsbrist/medelsbrist eller personliga skäl som misskötsamhet, arbetsvägran, samarbetssvårigheter och liknande inte användas som uppsägningsgrund i en sådan situation även om de varit godtagbara som saklig grund för att säga upp en tillsvidareanställning. Det ligger annorlunda till med handlingar som innebär att en arbetstagare grovt åsidosätter sina åligganden mot arbetsgivaren. Det gäller då främst misshandel och våld, bedrägeri och illojalt handlande. Sådana gärningar, som är grund för avskedande från en tillsvidareanställning, får också läggas till grund för att omedelbart avsluta en visstidsanställning (se Peter Stare, "Att anställa för begränsad tid", s. 91, 2003).

En fråga som uppkommer är om den särreglering angående anställning som doktorand som finns i 5 kap. högskoleförordningen ger det skydd som en doktorand behöver i sin särskilda situation som antagen student och anställd. Detta tas upp nedan under rubriken "Förnyande av anställning som doktorand".

Anställning är numera den vanligaste finansieringsformen

Enligt uppgift i Högskoleverkets årsrapport 2003 för universitet och högskolor var anställning som doktorand den vanligaste finansieringsformen inom forskarutbildningen under höstterminen 2001. Av ungefär 18 000 aktiva doktorander hade 46 procent sådan anställning. Bland nybörjarna under läsåret 2001/02 hade 36 procent anställning som doktorand (jämfört med 17 procent läsåret 1991/92). Ökningen efter finansieringsreformen 1998 var mest dramatisk för humaniora (från 4 procent 1997/98 till 42 procent året därpå). Samtidigt sjönk antalet nybörjare inom humaniora mycket, vilket förklarar en del av ökningen.

Av rapporten framgår att skillnaderna är ganska stora mellan ämnesområdena. Teknikerna är den grupp som i störst utsträckning har anställning som doktorand. Läsåret 2001/02 hade 60 procent av nybörjarna inom teknikvetenskap sådan anställning. Därefter kommer naturvetare, humanister och samhällsvetare med ungefär 35 procent. Bland de nya doktoranderna i medicin är det bara 8 procent som har anställning som doktorand.

Kombination av anställning och utbildningsbidrag

Gällande regler och förarbetsuttalanden

I 5 kap. 4 § högskoleförordningen anges bl.a. följande.

Den som har fått utbildningsbidrag för doktorander skall efter ansökan anställas som doktorand, senast när det enligt den individuella studieplanen återstår en utbildningstid som motsvarar två års utbildning på heltid till doktorsexamen. Detta gäller dock inte om fakultetsnämnden /.../ har beslutat att dra in doktorandens resurser enligt 8 kap. 10 § denna förordning eller utbildningsbidraget enligt 14 § förordningen (1995:938) om utbildningsbidrag för doktorander.

I budgetpropositionen för 1998 (prop. 1997/98:1, utgiftsområde 16, s. 97–98) uttryckte regeringen sin övertygelse om att anställning som doktorand i de flesta avseenden är den bästa formen av studiefinansiering. Skälet för att tillåta även andra former av studiefinansiering var att anställning som doktorand är dyr för statsmakterna och lärosätena. Vidare anförde regeringen att det borde vara fortsatt möjligt för lärosätena att använda utbildningsbidrag som studiefinansieringsform, men att vissa begränsningar borde införas.

En sådan begränsning infördes genom bestämmelsen i 5 kap. 4 § högskoleförordningen. Enligt denna bestämmelse skall den som har fått utbildningsbidrag för doktorander efter ansökan anställas som doktorand, senast när det enligt den individuella studieplanen återstår en utbildningstid som motsvarar två års utbildning på heltid till doktorsexamen.

Skälen till att kombinera utbildningsbidrag med anställning som doktorand har uppgetts vara att tillförsäkra doktoranden de sociala förmåner och rätt till arbetslöshetsförsäkring som en anställning ger och samtidigt bevara en betydande grad av flexibilitet för lärosätena.

I den ovannämnda propositionen anförde regeringen också att en fakultetsnämnd kan välja att inte använda utbildningsbidrag över huvud taget utan ge samtliga doktorander anställning som doktorand redan från början av forskarutbildningen samt att doktorander kan byta studiefinansieringsform under utbildningens gång.

Högskolornas och doktorandernas synpunkter

Alla de tillfrågade fakultetsnämnderna använder sig av anställning som doktorand i större eller mindre utsträckning. De fakultetsnämnder som använder utbildningsbidrag beviljar utbildningsbidrag under de två första åren av forskarutbildningen och därefter anställning som doktorand. Enligt *KI:s regler* skall även doktorander som inte har utbildningsbidrag de två första åren ha

rätt att få doktorandtjänst när det enligt studieplanen återstår två år av forskarutbildningen. Denna modell är, **enligt doktorandrepresentanter vid KI**, vanligast i forskarskolor. Andra doktorander vet ofta inte att de kan kräva anställning de två sista åren. Det är, enligt doktorandrepresentanterna, inte populärt att upplysa om detta. Även de doktorander som vet om det vågar inte ansöka om anställning på grund av brist på pengar och att de känner ansvar för institutionens ekonomi. Det händer att doktoranden uppmanas att dra tillbaka sin ansökan. På grund av detta arbetar Doktorandföreningen vid KI för att ändra bestämmelserna så att doktoranderna skall kunna få anställning som doktorand de sista två åren utan egen ansökan.

Naturvetenskapliga fakultetsnämnden vid Stockholms universitet har, i likhet med KI, fattat ett principbeslut om rätt, med vissa undantag, till anställning som doktorand när två år återstår av forskarutbildningen oavsett initial finansiering. Enligt **prodekanen vid naturvetenskapliga fakultetsnämnden vid Stockholms universitet** är alla överens om att anställning som doktorand är den bästa finansieringsformen men med nuvarande anslag är det omöjligt att alla skall kunna ha denna finansieringsform om antalet doktorander och därmed examina skall bibehållas. Denna ståndpunkt delas av samtliga intervjuade.

Vissa fakultetsnämnder och institutioner, som t.ex. **juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet** och **humanistiska fakultetsnämnden vid Umeå universitet**, har inte återinfört utbildningsbidrag utan använder anställning som doktorand som så gott som uteslutande finansieringsform. Kanslirepresentanter för dessa fakultetsnämnder anser att utbildningsbidrag i vissa fall kan bli ännu dyrare än anställning som doktorand.

Enligt **fakultetssekreteraren vid humanistiska fakultetsnämnden vid Umeå universitet** har man varit mycket restriktiv när det gäller antagning med annan finansieringsform än anställning som doktorand vilket har föranlett en nedgång i antalet antagna.

Av samtal med **doktorandombudsmannen vid Stockholms universitet** har framgått att doktorander tycker att utbildningsbidrag är en dålig form av studiefinansiering men att det är bättre än stipendier.

Ordföranden i Sveriges Doktorander har gjort den iakttagelsen att det finns högskolor som har gått över till att enbart ha anställningar som doktorander som studiefinansieringsform. Det gäller framför allt de nya universiteten som t.ex. Karlstads universitet.

Högskoleverkets synpunkter

Genom att införa skyldighet för lärosätena att efter ansökan anställa den som har fått utbildningsbidrag som doktorand under de två sista åren av sin forskarutbildning, har man velat underlätta och utvidga möjligheten att erhålla en sådan anställning åtminstone för ca hälften av utbildningstiden. En del av lärosätena går ännu längre och ger denna möjlighet även till dem som har haft

en annan finansieringsform än utbildningsbidrag. Det är dock en möjlighet som – efter vad som framkommit – inte alltid kan utnyttjas av doktorander på grund av den aktuella institutionens dåliga ekonomi eller bristande information om rättigheten till anställning de två sista åren.

Regeln i 5 kap. 4 § högskoleförordningen är formulerad som en absolut rättighet för doktoranden utom i fall där rätten till handledning har dragits in. Bristande medel och dålig ekonomi synes därför inte kunna åberopas i sådana fall. Högskolorna får i stället skapa förutsättningar för att åtminstone de i bestämmelsen avsedda doktoranderna skall kunna utnyttja denna rättighet.

Det kan påpekas att en motsvarande formulering inte finns i bestämmelsen om förnyande av anställning som doktorand i 5 kap. 7 § högskoleförordningen. Bestämmelsen kan därför tolkas som att en doktorand som haft utbildningsbidrag har företräde till anställning som doktorand före en doktorand som redan tidigare har haft en sådan anställning. Frågan är om det har varit lagstiftarens avsikt och om en sådan konsekvens av tillämpningen av reglerna är rimlig.

Förnyande av anställning som doktorand

Tillämpliga regler

Av 5 kap. 7 § högskoleförordningen framgår att en anställning som doktorand skall gälla tills vidare, dock längst till en viss tidpunkt och aldrig för länge tid än ett år efter avlagd doktorsexamen. Den första anställningen får gälla högst ett år. Anställningen får förnyas med högst två år i taget. Av 5 § samma kapitel framgår att när anställning som doktorand skall ske i andra fall än som avses i den ovan redovisade 4 § skall avseende fästas vid förmågan att tillgodogöra sig forskarutbildning.

Högskolornas och doktorandernas synpunkter

SFS har i en skrivelse till regeringen den 26 april 2000, dnr U241-3/9900, gjort gällande att högskolorna ibland förvägrar doktoranderna förnyande av anställning som doktorand på grund av bristande studieprestationer utan att tillämpa bestämmelsen i 8 kap. 10 § högskoleförordningen om indragning av rätt till handledning m.m.

På Högskoleverkets förfrågan om det finns fall där en doktorandanställning inte har förnyats, har de tillfrågade forskarutbildningsansvariga vid de olika fakultetsnämndernas kanslier över lag svarat nekande. Vidare har ingen av de tillfrågade fakultetsnämnderna, utom den naturvetenskapliga fakultetsnämnden vid Umeå universitet, tillämpat 8 kap. 10 § högskoleförordningen om indragning av rätt till handledning och andra resurser.

Därutöver har Högskoleverket fått följande svar:

Stockholms universitet

I uppföljningsrapporten från *samhällsvetenskapliga fakulteten* sätter man likhetstecken mellan vägran att förnya doktorandanställning och indragning av rätt till handledning och andra resurser. Som ett möjligt skäl till att bestämmelsen i 8 kap. 10 § högskoleförordningen om indragning av rätt till handledning m.m. aldrig har tillämpats av fakultetsnämnden nämns i uppföljningsrapporten att det finns brister i upprättande, dokumentation och framför allt uppföljning och uppdatering av de individuella studieplanerna på institutionerna. Därför anses det inte lönt att komma in med någon anmälan om indragning av resurser hos fakultetsnämnden.

De *forskarutbildningsansvariga vid juridiska fakultetsnämndens kansli* har nämnt att en del doktorander säger upp sig själva.

De *forskarutbildningsansvariga vid naturvetenskapliga fakultetsnämndens kansli* har påpekat att inom detta vetenskapsområde forskarutbildar man sig oftast i grupp. Om det går snett upptäcks detta tidigt. Enligt *prodekanen för naturvetenskapliga fakultetsnämnden*, tillika *prefekten*

vid institutionen för biokemi och biofysik, handläggs sådana fall oftast som personalärenden. Det förekommer då att doktorander avslutar sin utbildning i förtid vilket oftast beror på att de själva känner att de har gjort fel val. På hans institution träffar han sina egna och många andra doktorander dagligen. Uppföljningen sker kontinuerligt. Man har dessutom ett forskarutbildningsprogram med specifika programpunkter, som ingår i den individuella studieplanen. Uppföljningen sker ca en gång per år. Vid uppföljningen deltar doktoranden, handledaren, biträdande handledaren och den individuella utvärderaren. Man för en vetenskaplig diskussion men diskuterar också den psykosociala studiemiljön. Samma grupp träffas efter halvtidsseminariet som ingår i den individuella studieplanen.

Enligt *kanslichefen vid humanistiska fakultetsnämnden* finns det endast fall då en doktorand har avbrutit sin anställning frivilligt. Regeln i 8 kap. 10 § högskoleförordningen om indragning av handledning och andra resurser bör – enligt kanslichefen – kunna tillämpas vid en aktivitetsgrad hos doktoranden som väsentligen understiger den som angivits i den individuella studieplanen.

Doktorandombudsmannen vid universitetet känner inte till något fall där anställning som doktorand inte har förnyats. Däremot försöker man avråda svaga doktorander att fortsätta sina studier om de har varit inaktiva och funnits mycket länge i systemet. Man strävar efter frivilliga lösningar, och det är oftast det bästa för doktoranderna.

Umeå universitet

Fakultetssekreteraren vid humanistiska fakultetsnämndens kansli, ordföranden vid Humanistiska doktorandföreningen och utbildnings- och forskningshandläggaren på Umeå Studentkår har lämnat följande svar:

Merparten av studiestöden är utlagda på institutionerna enligt en aktivitetsprincip. Institutionerna sköter själva anställningen av dessa doktorander och prövar omförordnandet. Den individuella studieplanen ligger till grund vid förnyande av anställningen. Planen följs upp minst en gång per år och mer ofta vid flertalet institutioner.Handledarkollegiet utgör det viktigaste kontrollinstrumentet. Det samlas någon/några gånger per termin. Drygt 20 procent av regeringens tilldelade medel för studiestöd behålls på nämndnivå för profilsatsningar. Dessa anställningar förnyas av dekanus efter doktorandens ansökan med redovisning av en detaljerad studieplan och yttrande från prefekten. I övrigt görs ingen formaliserad uppföljning av hur institutionerna sköter antagning och uppföljning av individuella studieplaner. Handledaren och doktoranden utgör ett team och det är i bådass intresse att samarbetet fungerar väl. Om det går utför för doktoranden försöker handledarkollegiet göra något åt det.

Den fyraåriga forskarutbildningen har blivit ett strukturellt problem för många humanister. Avhandlingen är ett ”ensamarbete” som oftast mynnar ut i en monografi. Resan till den färdiga boken kräver mycket tid för bredvidläs-

ning och mognad och den tiden finns inte. Många doktorander visar stress-symptom och försöker finna olika utvägar för att få mer tid.

Forskarutbildningsansvariga och doktorandrepresentanter vid medicinsk-odontologiska fakulteten har anfört följande: Det har förekommit studieavbrott på doktorandens eget initiativ. För att inte förnya doktorandanställning skulle det i princip krävas samma skäl som de som anges i 8 kap. 10 § högskoleförordningen om indragning av rätt till handledning m.m. Det finns för övrigt ett behov av provotid på ca sex månader innan man antar en doktorand till forskarutbildning.

Kanslichefen vid samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden har anfört följande: Det förekommer frivilliga studieuppehåll. I övrigt gör man allt för att låta doktoranden fullfölja sin utbildning. Doktoranderna är ”det viktigaste man har” och de måste hanteras på bästa sätt. Revidering av studieplan och tydliga riktlinjer brukar avhjälpa eventuella problem.

Åren 2003/04 kommer att bli sanningens ögonblick och då man först kan se om doktoranderna antagna enligt de nya reglerna blivit klara med sina avhandlingar. Institutionerna kommer då att ställas inför svåra avvägningar om det i vissa fall är befogat med ett extra stöd under förslagsvis ett halvt år. Bestämmelsen om indragning av handledning utgör en utväg när utbildningen dragit ut på tiden.

Forskarutbildningsansvariga och doktorandrepresentanter vid naturvetenskapliga fakultetsnämndens kansli har anfört följande: I ett fall har prefekten vid en institution beslutat att inte förnya anställning som doktorand för en viss doktorand på grund av otillräckliga studieresultat och anmält detta till fakultetsnämnden. Nämnden har då dragit in rätten till handledning men förlorat i Överklagandenämnden för högskolan (ÖNH) på grund av att det inte har funnits någon individuell studieplan för doktoranden. Som fallet visar finns det brister i upprättandet och uppföljningen av de individuella studieplanerna. Fakultetsnämnden skickar numera ut en förfrågan till institutionerna om de har följt upp studieplanerna. På vissa institutioner görs regelbundna uppföljningar och det fungerar bra.

Avbrott i studierna kan noteras om doktoranden går med på det. Om doktoranden inte har visat någon aktivitet på 10 år brukar man fråga om han vill stå kvar som doktorand. Oftast vill doktoranden det och då drar man inte in hans rätt till handledning och han avregistreras inte.

KTH

Personalchefen har anfört följande: Det kan hända att pengar för ett visst projekt tar slut. Man är på KTH mycket beroende av externa medel. Då kan det hända att man inte kan förnya anställningen. Oftast hittar man då något annat arbete åt doktoranden. Det finns t.ex. en anställningsform som kallas för ”fou-ingenjörer”. Sådana doktorander anställs direkt av institutionen. Eftersom man får tillbaka pengar för dem som doktorerar är det ytterst sällan att man inte förnyar en anställning på grund av penningbrist.

Den forskarutbildningsansvarige för utbildningsområdet kemi, kemiteknik och bioteknik (KKB) tillika avdelningschefen för oorganisk kemi har anfört följande: Det finns fall då doktoranden har slutat. Dessa är dock mycket få och beror i regel på en insikt om att forskarutbildning inte var något för personen i fråga.

Doktorandrepresentanterna vid institutionen för kemi har anfört följande: De känner inte till problem med nytt förordnande. Det är dock svårt att bli klar på fyra år.

Karolinska institutet (KI)

De ansvariga för forskarutbildningen vid medicinska fakultetsnämnden har anfört följande: Det händer att doktoranden slutar själv. En doktorand kan alltid vara kvar om han själv vill. De flesta problem kan lösas genom diskussion.

Doktorandombudsmannen och ordföranden vid Doktorandföreningen har anfört följande: Anställning som doktorand förnyas oftast halvårs- men ibland även månadsvis. Skäl att inte förnya kan vara brist på pengar. Flera sådana fall har diskuterats och beslut att inte förnya har fattats i fem fall som har kommit representanterna till kännedom. Dessa doktorander löste finansieringen på ett annat sätt och fick behålla handledning och sin utbildningsplats. Bestämmelsen om indragning av rätten till handledning via fakultetsnämnd har hittills inte tillämpats utan man försöker att få doktoranden att sluta själv-mant och detta registreras då som studieavbrott. Doktorandrepresentanterna säger sig känna till ett 20-tal sådana fall.

Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU)

På en konferens om forskarutbildning anordnad av SLU har diskuterats rutiner angående beslut att inte förnya anställning som doktorand på grund av medelsbrist. *Personalchefen* har presenterat följande förslag:

Även om bestämmelserna om anställning som doktorand i högskoleförordningen är ägnade att i möjligaste mån garantera goda studievillkor för doktoranderna kan det inte innebära att doktorander arbetsrättsligt har en annorlunda anställningstrygghet än andra personalkategorier. Lagen om anställningsskydd gäller också doktorander och exempelvis arbetsbrist (orsakad av medelsbrist) kan vara saklig grund för uppsägning eller utebliven förnyelse av anställning som doktorand eller assistent med utbildningsbidrag.

Enligt SLU ligger det givetvis i fakulteternas och institutionernas intresse att värna doktorandernas studiesituation med hänsyn till forskarutbildningens avgörande betydelse för universitetets utveckling. Dessutom har fakulteterna ett moraliskt ansvar för doktoranderna. De är inte bara vanliga anställda utan befinner sig också i en utbildningssituation som de har valt efter viktiga överväganden och som vanligen innebär ekonomiska uppoffringar även vid normala villkor.

I de sällsynta fall då den ansvariga institutionen anser sig ha uttömt alla möjligheter till en fortsatt finansiering av en doktorands hela studietid skall därför vederbörlig dekanus för fakulteten skriftligen underrättas av prefekten. Dekanus skall ha tagit ställning till ärendet och undersökt alla möjligheter till fortsatt studiefinansiering innan institutionen får vidta åtgärder för uppsägning eller utebliven förnyelse av anställningen.

Om även fakultetsnämnden skulle misslyckas med ansträngningen att finna lönedel för hela den tid som motsvarar fyra års heltidsstudier till doktors-examen så medför inte detta att doktoranden förlorar sin utbildningsplats. Doktoranden har fortfarande rätt till handledning och andra resurser under utbildningstiden.

Ovanstående gäller inte då bestämmelserna i 8 kap. 10 § högskoleförordningen om indragning av handledning m.m. är tillämpliga.

Lunds universitet

Juridiska fakultetsstyrelsens forskningsnämnd vid Lunds universitet har beslutat att när nämnden anser att anställningen inte bör förnyas skall detta ställningstagande med motivering underställas fakultetsstyrelsen (fakultetsnämnden) för avgörande.

Sveriges Doktorander

Enligt *ordförandens* erfarenhet kan det hända att pengar tar slut, men då har institutionen ansvar för att ta fram någon annan finansiering så att doktoranden kan avsluta sina studier. Det förekommer att doktoranden får någon form av projektanställning för sista tiden. Ordföranden har inte hört talas om att man inte har förnyat anställningen på grund av dåliga studieresultat. Däremot förekommer det att doktorander slutar själva efter att ha upptäckt att de inte kommer någon vart.

Högskoleverkets synpunkter och överväganden

När kan man vägra att förnya anställningen?

Som tidigare nämnts (se ovan ”En särskild anställning”) är en anställning som doktorand en särskild tidsbegränsad anställning inrättad för att doktoranden skall genomföra sin forskarutbildning. Anställningen är också en finansieringsform. Bestämmelserna i högskoleförordningen utgör en särreglering i förhållandet till bestämmelserna i LAS. Det innebär att LAS endast gäller om en viss fråga inte har reglerats på ett annat sätt i högskolelagen eller högskoleförordningen. Vidare omfattas doktoranderna av kollektivavtal.

Som ovan nämnts **ger LAS ett ganska svagt anställningsskydd för tidsbegränsade anställningar, i vart fall efter det att förordnandet har upphört. Det är därför viktigt att högskoleförordningens bestämmelser om anställning som doktorand är anpassade till doktorandens särskilda**

situation som både student och anställd samt ger klara besked om vad som gäller.

Av 5 kap. 5 § högskoleförordningen framgår att när anställning som doktorand skall ske i samband med antagning, skall avseende fästas vid *förmågan att tillgodogöra sig forskarutbildningen*. Av 7 § i samma kapitel framgår att den första anställningen *får* gälla högst ett år och att anställningen *får* förnyas med högst två år i taget. Det finns ingen regel som motsvarar bestämmelsen i 5 kap. 4 § högskoleförordningen om att den som har fått utbildningsbidrag för doktorander, efter ansökan *skall* anställas som doktorand vid en viss tidpunkt. Det finns således inte någon ovillkorlig rätt till förnyad anställning. Frågan uppstår vad som krävs för att en doktorand skall få sin anställning som doktorand förnyad eller under vilka förutsättningar högskolan kan vägra att förnya en doktorands anställning.

I den numera upphävda förordningen (1985:310) om doktorandtjänster angavs att vid tillsättningen skulle avseende främst fästas vid graden av förmåga att tillgodogöra sig forskarutbildningen och att *den som hade förordnats på en tjänst och som hade ägnat sig åt forskarutbildningen med framgång alltid skulle ha förtur till fortsatt förordnande*.

I högskoleförfattningarna finns inte längre något motsvarande tydligt krav på framgång i forskarutbildning för att få en anställning som doktorand förnyad. Däremot finns det ett sådant krav beträffande utbildningsbidrag för doktorander (se nedan). Flera av de tillfrågade forskarutbildningsansvariga och doktorandrepresentanter har uttryckt en uppfattning att förnyande av anställning kan vägras vid medelsbrist. Att inte förnya anställningen på grund av dåliga studieresultat kan, enligt denna uppfattning, endast göras när förutsättningarna i 8 kap. 10 § högskoleförordningen om indragning av rätt till handledning och andra resurser är uppfyllda.

I budgetpropositionen för 1998 (prop. 1997/98:1, s. 102) ges handledning och arbetsplats som exempel på högskolans resurser i forskarutbildningen. Med hänvisning till bl.a. detta förarbetsuttalande har Högskoleverket i ett tillsynsbeslut delat Uppsala universitets uppfattning att indragning av resurser i högskoleförordningens mening inte omfattar beslut att inte förnya anställning som doktorand eller att inte bevilja utbildningsbidrag för doktorander. Verket har också påpekat att om doktoranden anser att beslutet är att anse som ett beslut enligt 8 kap. 10 § högskoleförordningen har denne möjlighet att genom överklagande begära att Överklagandenämnden för högskolan (ÖNH) prövar frågan (Högskoleverkets beslut 2001-05-15, reg.nr 31-656-00). Doktoranden har dock inte begärt ÖNH:s prövning.

I ett fall från teknisk-naturvetenskapliga fakultetsnämnden vid Umeå universitet hade en institution anmält hos nämnden att en doktorands anställning inte skulle förnyas på grund av att doktoranden inte gjort tillräckliga framsteg i sin forskarutbildning. Nämnden beslutade då att dra in doktorandens rätt till handledning och andra resurser i forskarutbildning. ÖNH konstaterade att en grundläggande förutsättning för indragning av handledning och andra

resurser är att lärosätet har fastställt en skriftlig individuell studieplan för doktoranden. Av utredningen framgick att universitetet inte hade fastställt någon skriftlig individuell studieplan. Redan på denna grund fann därför ÖNH att det saknades förutsättning att besluta om indragning av handledning och andra resurser (ÖNH:s beslut 2001-08-22, reg.nr 49-229-01).

Högskoleverket anser att ett gott stöd för bedömningen om anställning som doktorand skall förnyas bör vara vad som har bestämts om finansieringsformen vid antagningen och vid uppföljningen av den individuella studieplanen och en eventuell finansieringsplan. I högskoleförordningen föreskrivs dock ingen koppling mellan 5 kap. 7 § om anställningsform och 8 kap. 10 § om indragning av rätt till handledning och andra resurser. Det finns således för närvarande inget krav på att beslut att inte förnya anställning som doktorand skall prövas på samma sätt som indragning av rätten till handledning, utan det är fråga om två olika förfaranden.

Många tillfrågade tolkar dock de gällande bestämmelserna som att det inte är möjligt att vägra att förnya en anställning som doktorand utan prövning enligt 8 kap. 10 § högskoleförordningen. Det är en tolkning som ger doktoranden en hög grad av rättssäkerhet och som innebär att frågan om att inte förnya anställning som doktorand endast aktualiseras i så kvalificerade fall som kan föranleda indragning av rätten till handledning.

Å andra sidan har det framgått av utredningen att 8 kap. 10 § högskoleförordningen tillämpas ytterst sällan. Ett av skälen för att man inte anser sig kunna tillämpa denna bestämmelse uppges vara brister i upprättandet och uppföljningen av de individuella studieplanerna.

Behov av förtydliganden?

Av bestämmelserna i 5 kap. högskoleförordningen framgår således inte klart under vilka förutsättningar en högskola kan vägra att förnya en anställning som doktorand. Enligt 4 § LAS krävs det inte några sakliga skäl för att avsluta en tidsbegränsad anställning. En sådan anställning kan enligt 18 § LAS avbrytas först i fall för avskedande. Eftersom syftet med antagningen till forskarutbildning är att doktoranden skall genomföra sina studier och syftet med anställningen är att ge doktoranden ekonomiska förutsättningar för att göra det, bör man kunna utgå ifrån att en doktorand inte utan tungt vägande skäl kan vägras förnyande av anställningen innan han/hon har avslutat sin utbildning. Det är i detta sammanhang viktigt att påpeka att en doktorand som inte fått sin anställning förnyad har kvar sin rätt till handledning och att denna rätt bara kan dras in efter prövning enligt 8 kap. 10 § högskoleförordningen.

Utformningen av den sistnämnda bestämmelsen är ett exempel på en reglering som tillförsäkrar doktoranden en hög grad av rättssäkerhet, nämligen tydligt krav på konstaterad, kvalificerad misskötsel, krav på allsidig prövning i fakultetsnämnden och möjlighet att överklaga nämndens beslut.

Det finns inte någon motsvarande bestämmelse i högskoleförordningen som lämnar besked om under vilka förutsättningar högskolan kan besluta att

inte förnya en doktorands anställning och hur en sådan prövning skulle gå till. Även om man utgår ifrån att en doktorand måste sköta sin utbildning för att förordnandet skall kunna förnyas (trots att inte ens detta krav preciseras i 5 kap. 7 § högskoleförordningen) är det oklart vilken grad av misskötsel som måste tålas. Vad innebär att anställningen ”får” förnyas? Kan man vägra förnyande av anställningen bara under sådana förutsättningar som krävs för indragning av rätt till handledning, dvs. först när doktoranden ”i väsentlig utsträckning åsidosätter sina åtaganden”?

Det finns vidare en viss osäkerhet om högskolans ansvar för att förnya en anställning som doktorand vid medelsbrist. Sådana situationer synes vara vanligt förekommande när anställningen finansieras av externa medel.

Högskoleverket anser att en doktorand bör kunna få besked om under vilka förutsättningar högskolan kan besluta att inte förnya hans/hennes anställning som doktorand. En klar ordning enligt vilken doktoranden inte skulle befara att förlora sin anställning på grund av otillräckliga studieresultat eller medelsbrist utan en allsidig prövning, skulle kunna stärka doktorandernas rättssäkerhet. De regler som finns är inte tillräckligt klara. Högskoleverket anser därför att det finns behov av förtydliganden eller uppstramning av reglerna om anställning som doktorand.

Förlängning av den sammanlagda anställningstiden

Bestämmelser om förlängning

Av 5 kap. 7 § högskoleförordningen framgår att en person får vara anställd som doktorand under sammanlagt högst åtta år. Den sammanlagda anställningstiden får dock inte vara längre än vad som motsvarar forskarutbildning på heltid under fyra år. Vid studier som skall avslutas med licentiatexamen får den sammanlagda anställningstiden inte vara längre än vad som motsvarar forskarutbildning på heltid under två år. Från dessa tider skall avräkning göras för den studietid då doktoranden inte har varit anställd som doktorand.

Den sammanlagda anställningstiden får dock vara längre än vad som sägs i tredje stycket, om det finns särskilda skäl såsom vid ledighet på grund av sjukdom, för tjänstgöring inom totalförsvaret eller för förtroendeuppdrag inom fackliga organisationer och studentorganisationer eller vid föräldraledighet.

Synpunkter från utbildningsansvariga och doktorandrepresentanter

De flesta utbildningsansvariga som verket har talat med har anfört att de är mycket restriktiva beträffande förlängning av den sammanlagda anställningstiden och tillåter förlängning enbart på grund av de i högskoleförordningen angivna särskilda skälen. En del anser dock att fyra års forskarutbildning är för kort och att det inte ger möjligheter att åstadkomma intressanta resultat samt orsakar stress bland doktoranderna. En vanlig uppfattning är också att fyra års forskarutbildning passar bäst inom forskarskolor.

Från vissa doktorandhåll har framförts att man bör kunna förlänga anställningstiden även på grund av institutionstjänstgöring, bristfällig handledning och vård av barn.

Högskoleverkets synpunkter

De i 5 kap. 7 § angivna särskilda skälen för att förlänga anställningstiden är – enligt Högskoleverkets tolkning – inte uttömmande utan utgör endast exempel. Det kan därför finnas andra skäl som kan bedömas som jämförbara med de angivna exemplen. Enligt Högskoleverkets bedömning måste dock ”vård av barn” anses ingå i begreppet ”föräldraledighet”.

Beträffande bristfällig handledning och institutionstjänstgöring som särskilda skäl till förlängning av anställningstiden kan sägas följande.

I den numera upphävda förordningen (1985:310) om doktorandtjänster föreskrevs att förordnande på doktorandtjänst fick förlängas bl.a. om inneha-

varen inte hade kunnat erbjudas handledning i normal omfattning på grund av ämnets speciella karaktär eller andra särskilda omständigheter. Högskoleverket kan konstatera att en bestämmelse av motsvarande innehåll inte längre finns bland reglerna om anställning som doktorand. Bristfällig handledning och institutionstjänstgöring bör – enligt Högskoleverkets bedömning – inte heller utgöra sådana särskilda skäl som är jämförbara med de i 5 kap. 7 § angivna exemplen.

Det kan tänkas flera fall där handledningen inte erbjuds i tillräcklig omfattning, t.ex. vid byte av handledare, handledarens frånfalle, svårigheter att hitta en lämplig handledare, konflikt mellan handledaren och doktoranden, brister i handledningen. Beträffande institutionstjänstgöring kan det finnas fall då doktoranden överutnyttjas. Mot en möjlighet att låta sådana fall utgöra särskilda skäl för förlängning av anställningstiden talar framför allt att det rör sig om situationer som inte får pågå under en längre tid utan måste åtgärdas så fort som möjligt. Möjlighet till förlängning av anställningstiden och därmed också utbildningstiden på grund av sådana skäl skulle vidare kunna motverka lagstiftningens syfte att effektivisera forskarutbildningen. Doktorandens krav på bra handledning och goda studievillkor i övrigt samt en rättssäker behandling bör i stället kunna uppfyllas genom de befintliga möjligheterna att utöva tillsyn över forskarutbildningen. **Fakultetsnämnden bör således se till att handledningens och den eventuella institutionstjänstgöringens omfattning noga anges i den individuella studieplanen samt att studieplanen följs upp på ett regelbundet sätt och att eventuella missförhållanden åtgärdas i god tid.** Doktorander har vidare möjlighet att anmäla kvarstående brister till Högskoleverket som kan granska sådana fall inom sin ordinarie tillsynsverksamhet.

Användning av utbildningsbidrag som studiefinansieringsform

Gällande bestämmelser och förarbetsuttalanden

Bestämmelser om utbildningsbidrag som finansieringsform för doktorander finns i förordningen (1995:938) om utbildningsbidrag för doktorander.

Av 1 § framgår att utbildningsbidrag får lämnas till den som antas eller redan har antagits till en forskarutbildning vid ett statligt universitet eller en statlig högskola eller vid Handelshögskolan i Stockholm. Bidragets storlek regleras i 2 §.

Utbildningsbidragen avskaffades 1993 och återinfördes den 1 juli 1995 som en tillfällig åtgärd i avvaktan på ett nytt system för studiefinansieringen inom forskarutbildningen. I budgetpropositionen för 1998 (prop. 1997/98:1, s. 98–99), anförde regeringen att det bör vara fortsatt möjligt för lärosätena att använda utbildningsbidrag som studiefinansieringsform, men att vissa begränsningar borde införas.

En sådan begränsning har införts genom den ovannämnda bestämmelsen i 5 kap. 4 § högskoleförordningen om rätt till anställning som doktorand under de två sista åren av utbildningen. Hänvisning till denna bestämmelse finns i 5 § förordningen om utbildningsbidrag för doktorander.

Som tidigare nämnts har skälen till att kombinera utbildningsbidrag med anställning som doktorand varit att tillförsäkra doktoranden de sociala förmåner och rätt till arbetslöshetsförsäkring som en anställning ger och samtidigt bevara en betydande grad av flexibilitet för lärosätena.

I 9 § förordningen om utbildningsbidrag anges att en högskola får bestämma att utbildningsbidrag i vissa fall får lämnas bara under förutsättning att doktoranden anställs som assistent vid högskolan.

I likhet med anställning som doktorand kan utbildningsbidrag numera innehas på deltid och lägst på halvtid. Av propositionen *Den öppna högskolan* (prop. 2001/02:5, s. 85) framgår att en deltidsanställning eller ett utbildningsbidrag på deltid endast bör inrättas om den sökande till forskarutbildning eller en antagen doktorand så önskar och om det samtidigt bedöms som lämpligt av fakultetsnämnden. Utlysning av deltidsanställning eller utbildningsbidrag på deltid bör inte vara tillåten enligt uttalandet i propositionen.

I likhet med bestämmelserna vid anställning som doktorand finns det beträffande utbildningsbidrag bestämmelser som begränsar möjligheterna till institutionstjänstgöring och lyfter vikten av att doktoranderna skall koncentrera sig på sina studier. En doktorand som har helt bidrag får dock, i motsats till en doktorand med anställning, undervisa vid högskolan eller utföra något annat arbete som omfattar mer än 20 procent av full arbetstid om det finns särskilda skäl (12 § tredje stycket förordningen om utbildningsbidrag).

Några statistiska uppgifter

Av vissa preliminära opublicerade uppgifter från avdelningen för statistik och analys på Högskoleverket framgår följande.

Bland nybörjarna läsåret 2001/02 hade totalt 21 procent utbildningsbidrag. Skillnaderna är stora mellan ämnen. Bland naturvetarna är det hela 49 procent som har sådan finansiering. Inom humaniora är det 30 procent och inom medicin 25 procent. Bland övriga nybörjare är utbildningsbidrag mindre vanligt, drygt 10 procent inom såväl samhällsvetenskap som teknikvetenskap.

Om man jämför åren före och efter 1998 har ökningen inom humaniora varit dramatisk. Åren före reformen var det endast runt 1 procent som hade utbildningsbidrag. En ökning har också skett i övriga ämnen efter 1998, med undantag för teknikvetenskap, där andelen med utbildningsbidrag har rört sig kring 10 procent.

Högskolornas och doktorandernas synpunkter

Av verkets utredning har framgått att vissa *fakultetsnämnder/institutioner* har valt att inte använda utbildningsbidrag som finansieringsform (t.ex. juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet, humanistiska fakultetsnämnden vid Umeå universitet). Som skäl har anförts att utbildningsbidrag är en dålig finansieringsform som är svår att tillämpa och som inte ger tillräcklig trygghet för doktoranderna. Några *utbildningsansvariga och doktorandrepresentanter* har kommit fram till att utbildningsbidrag inte ens är billigare för lärosätet än anställning som doktorand, eftersom det vid doktorandens sjukdom och föräldraledighet är lärosätet som måste betala utbildningsbidrag medan det är försäkringskassan som betalar ut sjukpenning och föräldrapenningsförmåner till långtidssjukskrivna/föräldralediga doktorander som har anställning som doktorand. Bidragstiden kan dessutom förlängas på grund av vissa särskilda skäl på lärosätets bekostnad.

Doktorandrepresentanterna anser att utbildningsbidrag i vart fall är bättre än stipendium.

Högskoleverkets synpunkter

Utbildningsbidrag utgör, enligt nu gällande regler, inte sjukpenninggrundande inkomst och ger därför, i motsats till anställning som doktorand, inte rätt till sjukpenning eller föräldrapenning på sjukpenningsnivå. Detsamma gäller rätten till arbetslöshetsersättning. Det kan således konstateras att doktorander som har utbildningsbidrag har en sämre studiesocial situation än doktorander med anställning. Det synes vara anledningen till att vissa fakultetsnämnder inte har återinfört utbildningsbidrag.

De fakultetsnämnder/institutioner som använder sig av utbildningsbidrag som finansieringsform använder oftast denna finansiering de första två åren för att därefter anställa doktoranden. Några doktorandrepresentanter har

dock påpekat att det finns fall då doktorander inte ansöker om anställning som doktorand vid tidpunkten då de har rätt till det, på grund av att de inte känner till sina rättigheter eller därför att de känner ansvar för institutionens dåliga ekonomi.

Det har från såväl doktorandhåll som högskolehåll påpekats att bestämmelserna i förordningen om utbildningsbidrag är svåra att tillämpa. Till exempel finns det oklarheter om vilka särskilda skäl enligt 12 § förordningen om utbildningsbidrag som får godtas för att en doktorand skall få undervisa eller utföra något annat arbete som omfattar mer än 20 procent av full arbetstid. Det finns också oklarheter beträffande minskning av bidraget vid utbetalningen enligt 11 § samma förordning.

Den otillfredsställande studiesociala situationen för doktorander med utbildningsbidrag kan till viss del motverkas om utbildningsbidraget övergår till anställning som doktorand inom den föreskrivna tiden eller kombineras med anställning som assistent vid högskolan. Det är i samtliga situationer viktigt att doktoranderna inte överutnyttjas och att omfattningen av deras arbetsuppgifter noga anges i de individuella studieplanerna. Det är också av största vikt att doktoranderna informeras om sin rättighet att efter ansökan få anställning som doktorand under sina två sista år av utbildningstiden och att det skapas förutsättningar för att kunna uppfylla bestämmelsens krav.

Beviljande av utbildningsbidrag

Gällande regler i förordningen om utbildningsbidrag

Utbildningsbidrag får lämnas för högst tolv månader i sänder. Denna period kallas för bidragsår (3 §).

Utbildningsbidrag får lämnas för sammanlagt högst fyra bidragsår och 10 månader. Det får dock inte lämnas för längre tid än som motsvarar helt bidrag under två bidragsår och 5 månader. Från dessa tider skall avräkning göras för den studietid då doktoranden inte har haft utbildningsbidrag. Utbildningsbidrag får dock lämnas för längre tid om det finns särskilda skäl, såsom ledighet på grund av sjukdom, för tjänstgöring inom totalförsvaret eller för förtroendeuppdrag inom fackliga organisationer och studentorganisationer eller föräldraledighet (4 §).

Utbildningsbidrag beviljas efter ansökan. /.../ Ansökningen skall ges in inom den tid och i den ordning som högskolan bestämmer (6 §). Ansökningen skall prövas av fakultetsnämnden (7 §). När utbildningsbidrag beviljas skall företrädere ges åt dem som bäst kan tillgodogöra sig forskarutbildningen. De som tidigare har fått utbildningsbidrag och som med framgång har ägnat sig åt forskarutbildningen skall ha företrädere till bidrag (8 §).

Enligt 12 § har doktoranden rätt att behålla utbildningsbidraget vid

1. ledighet på grund av sjukdom enligt bestämmelserna i 3 kap. 26–32 §§ studentstödsvårdningen (2000:655),
2. ledighet i samma omfattning som enligt 4 kap. lagen (1962:381) om allmän försäkring gäller för rätt till föräldrapenningförmåner,
3. tjänstgöring inom totalförsvaret eller deltagande i en kurs i u-landskunskap vid Sida-SANDÖ, om dessa omfattar högst 60 dagar under ett bidragsår,
4. ledighet för vård av närstående i samma omfattning som doktoranden har rätt till ersättning enligt 4, 6 och 10 §§ lagen (1988:1465) om ersättning och ledighet för närståendevård,
5. hinder i utbildningen på grund av beslut enligt smittskyddslagen (1988:1472) eller livsmedelslagen (1971:511) eller föreskrifter som har meddelats med stöd av livsmedelslagen, och
6. förtroendeuppdrag inom fackliga organisationer och studentorganisationer.

Högskolornas och doktorandernas synpunkter

På Högskoleverkets fråga om det finns fall där utbildningsbidrag inte beviljats för en ny period har de flesta utbildningsansvariga och doktorandrepresentanter vid institutioner och fakultetsnämnder som använder sig av utbildningsbidrag, svarat att det krävs ungefär samma skäl som för att dra in rätten till handledning, dvs. att doktoranden i väsentlig utsträckning åsidosätter sina åtaganden enligt den individuella studieplanen. De flesta som Högskoleverket har talat med känner inte till sådana fall.

Några *forskarutbildningsansvariga* och *doktorandrepresentanter* har konstaterat att det saknas central reglering och lokala regler om vad som gäller när en doktorand ansöker om utbildningsbidrag för en ny period under sjukdomsperioden eller när han/hon är ledig för vård av barn. På flera ställen är man generös med att bevilja utbildningsbidrag under sjukdom och föräldraledighet. *Prodekanen för naturvetenskapliga fakultetsnämnden vid Stockholms universitet* har uppgett att beviljande av utbildningsbidrag för föräldralediga och sjukskrivna doktorander skapar svårigheter för institutionerna i den ekonomiska planeringen. Är dessutom utbildningsbidraget finansierat med externa bidrag tillkommer svårigheter för handledaren/bidragsmottagaren att redovisa förväntad produktivitet inför bidragsgivaren. Vissa *utbildningsansvariga* har svarat att frågan inte har ställts på sin spets och att det är svårt att avgöra hur lång sjukperiod man kan godta och vad som gäller vid långtids-sjukskrivningar.

Ordföranden i Sveriges Doktorander har konstaterat att doktorandens ställning är svag i sådana situationer.

Doktorandrepresentanterna vid KI har berättat att vid ett fall har utbildningsbidraget vägrats på grund av att doktoranden var föräldraledig när denne sökte utbildningsbidrag för en ny period. Doktoranden har då själv förkortat ledigheten och fått utbildningsbidraget. I ett annat fall har en doktorand varit sjukskriven under en längre period. Denna doktorand har under sin sjukskrivningsperiod fått anställning som doktorand i stället för utbildningsbidrag för en ny period, vilket blev billigare för lärosätet. Allmänt är det svårt för doktorander att ta ut föräldraledighet i den omfattning som anges i lagen om allmän försäkring. Man har härvidlag hänvisat till "får"-skrivningen i förordningen om utbildningsbidrag vad gäller bidragstidens längd. Problemet hänger samman med att det är forskningsanslag som betalar föräldra- eller sjukledighet. Om handledaren/forskargruppen p.g.a. sjuk- eller föräldraledighet för en doktorand inte kan producera det som utlovats anslagsgivaren vid anslagsansökan kan det uppstå problem när anslaget skall förnyas. Forskningsfinansiären förutsätter naturligtvis att anslagen används för forskningsproduktion och inte till sociala försäkringar. Detta bidrar till mindre önskvärda attityder gentemot doktorander med utbildningsbidrag som behöver sjuk- eller föräldraledighet. Dessa problem är särskilt aktuella på KI där en mycket stor del av forskarutbildningen är externt finansierad.

Högskoleverkets synpunkter och överväganden

Utbildningsbidrag får således lämnas för högst ett år i taget. I praktiken beviljas utbildningsbidraget även för kortare perioder. I motsats till reglerna om anställning som doktorand anges det uttryckligen i reglerna om utbildningsbidrag att de som tidigare har fått utbildningsbidrag och som med framgång har ägnat sig åt forskarutbildningen skall ha företräde till bidrag.

Problematiken under vilka förutsättningar högskolan kan vägra att bevilja utbildningsbidrag för en ny period, liknar den för vilken har redogjorts i avsnittet "Förnyande av anställning som doktorand" ovan. Högskoleverket anser att en doktorand bör kunna få besked om under vilka förutsättningar högskolan kan besluta om att inte bevilja fortsatt utbildningsbidrag. Bestämmelserna om antagning och finansiering i högskoleförordningen och bestämmelserna i förordningen om utbildningsbidrag för doktorander bör också korrespondera med varandra på ett bättre sätt.

Beträffande fall med långtidssjuka och föräldralediga doktorander kan följande anföras.

Doktoranden har enligt 12 § förordningen om utbildningsbidrag rätt att behålla utbildningsbidraget vid bl.a. ledighet på grund av sjukdom och vård av barn. Av hänvisningen till studiestödsförordningen framgår att utbildningsbidrag får behållas för en sjukperiod/föräldraledighet som infaller under den tid för vilken doktoranden har beviljats utbildningsbidrag. Det är inte reglerat vad som händer när tiden för vilken utbildningsbidraget har beviljats går ut, och den sjukskrivne/föräldraledige doktoranden söker bidrag för nästa period. Visserligen får den sammanlagda bidragstiden med stöd av 4 § förlängas på grund av sådana skäl. En förlängning blir dock inte aktuell om man redan tidigare bestämt sig för att inte bevilja ett nytt bidrag under pågående sjukskrivning. Av utredningen har framgått att sådana fall kan förekomma bl.a. på grund av högskolornas ekonomiska problem och beroendet av externa medel.

Doktorandens ställning är således svag i sådana situationer, särskilt om han/hon inte har en sjukpenninggrundande inkomst, s.k. SGI, genom en tidigare/parallell anställning. **Det finns därför ett behov av ett reglerat försäkringsskydd för doktoranden.**

I ett slutbetänkande från den s.k. SGI-utredningen, SOU 2003:50, har man föreslagit en standardförsäkring för studerande som skulle kunna omfatta även studenter som för närvarande saknar försäkringsskydd. I september 2002 tillsattes även en studiesocial utredning (Dir. 2002:120) som har fått i uppdrag att göra en samlad analys av den ekonomiska och sociala situationen för studerande på olika utbildningsnivåer. I slutbetänkandet från SGI-utredningen har uttryckts förhoppningar att inom ramen för den studiesociala utredningen kunna fortsätta ett arbete avseende studerandekollektivet och deras sjukförsäkringsskydd. Man bör därför kunna utgå ifrån att de ovan berörda frågorna får en lösning genom dessa utredningar.

Förlängning av den sammanlagda bidragstiden

De utbildningsansvarigas och doktorandernas synpunkter

Av utredningen har framgått att bidragstiden normalt inte förlängs på grund av andra skäl än dem som anges i 4 § förordningen om utbildningsbidrag för doktorander.

Högskoleverkets synpunkter och överväganden

Bestämmelserna om förlängning av den sammanlagda bidragstiden i 4 § förordningen om utbildningsbidrag för doktorander motsvarar de som gäller om förlängning av den sammanlagda anställningstiden som doktorand och utbildningstiden i 5 kap. 7 § respektive 8 kap. 8 § högskoleförordningen. Beträffande förlängning på grund av bristande handledning eller på grund av institutionstjänstgöring kan anföras samma skäl som under avsnittet ”Förlängning av den sammanlagda anställningstiden” ovan. Det kan således inte anses lämpligt att förlänga bidragstiden på grund av sådana skäl, utan missförhållanden som har samband med handledningen och institutionstjänstgöringen, bör åtgärdas genom befintliga möjligheter till tillsyn över forskarutbildningen.

Indragning av rätten till utbildningsbidraget

Enligt 14 § förordningen om utbildningsbidrag för doktorander skall fakultetsnämnden dra in rätten till utbildningsbidraget om doktoranden försummar sina studier.

De utbildningsansvarigas och doktorandernas synpunkter

Ingen av de tillfrågade har haft någon erfarenhet av tillämpningen av 14 § förordningen om utbildningsbidrag för doktorander om försummade studier.

Kanslichefen vid humanistiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet har svarat att ett sådant ärende aldrig har varit uppe, men att bestämelsen behövs för att man ska kunna dra in bidraget när doktoranden i väsentlig mån brister vid uppfyllande av den individuella studieplanen.

Naturvetenskapliga fakultetsnämnden vid Stockholms universitet har inte delegerat beslutanderätten i sådana frågor, men har heller inte haft något sådant ärende.

Kanslichefen vid samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden vid Umeå universitet har svarat att bestämelsen aldrig har tillämpats, men att den utgör en utväg när utbildningen dragit ut på tiden.

De ansvariga för forskarutbildningen vid medicisk-odontologiska fakulteten vid Umeå universitet har anfört att det för indragning av utbildningsbidrag skulle behövas samma skäl som för indragning av rätten till handledning.

Doktorandombudsmannen vid KI har berättat att ett sådant fall har diskuterats vid ett tillfälle vilket inte ledde till indragning utan till att doktoranden fick en anställning som doktorand.

Högskoleverkets synpunkter och överväganden

Trots att bestämelsen om indragning av utbildningsbidrag aldrig har tillämpats av de tillfrågade och trots att få känner till fall där tillämpningen av bestämelsen har aktualiserats, anser flera att bestämelsen behövs.

Bestämelsen ger fakultetsnämnden möjlighet att i fall då doktoranden försummar sina studier dra in rätten till utbildningsbidrag även innan tiden för vilken utbildningsbidraget har beviljats har gått ut. Man kan dock inte samtidigt dra in handledningen utan att tillämpa bestämelsen i 8 kap. 10 § högskoleförordningen. En doktorand som har befunnits försumma sina studier och fått utbildningsbidraget indraget under pågående beviljandetid har

således kvar sin rätt till handledning. Man kan fråga sig hur ett sådant fall skulle hanteras. Finns det fall då det skulle kunna vara befogat att dra in utbildningsbidraget på grund av försummade studier utan att samtidigt, av samma anledning, vilja dra in handledningen?

Å andra sidan får, enligt 8 kap. 10 § högskoleförordningen, rätt till handledning och andra resurser inte dras in för den tid då doktoranden är anställd som doktorand eller får utbildningsbidrag för doktorander. Man kan då tänka sig fall där fakultetsnämnden anser att det är befogat att dra in rätten till utbildningsbidrag innan beviljandetiden har gått ut och därefter dra in handledningen efter prövning i den i 8 kap. 10 § högskoleförordningen föreskrivna ordningen. Bestämmelsen skulle således kunna komma till användning i vissa sällsynta fall.

Möjligheten att dra in rätten till utbildningsbidrag under beviljandetiden innebär dock ett allvarligt ingrepp i doktorandens rättigheter. En motsvarande möjlighet synes för övrigt inte finnas gentemot anställda doktorander, om inte grund för avskedande enligt LAS kan återopas. Det kan därför ifrågasättas varför möjligheten att dra in utbildningsbidrag inte har omgärdats med några rättssäkerhetsarrangemang. Även om det är fråga om två olika förfaranden skulle det ändå finnas anledning att ha någon korrespondens och jämförbarhet med de krav som ställs upp för indragning av handledning i 8 kap. 10 § högskoleförordningen. **Högskoleverket anser därför att det krävs ett förtydligande av bestämmelsen i 14 § förordningen om utbildningsbidrag genom att ange förutsättningarna för och förfarandet i samband med indragning av utbildningsbidrag. Det bör vidare övervägas om ett beslut om indragning av rätten till utbildningsbidrag bör kunna överklagas.**

Användning av ”annan finansiering”

Förarbetena

Som tidigare nämnts har regeringen i budgetpropositionen för 1998 som exempel på ”annan finansiering” räknat upp annan anställning inom eller utom högskolan med anknytning till forskarutbildningen, studiemedel och stipendier (prop. 1997/98:1, s. 99–100).

Som exempel på *annan anställning* har angetts högskoleadjunkter samt anställda inom sjukvården eller näringslivet med tidsutrymme för forskarstudier. Utrymmet skulle vara sådant att studierna skulle kunna avslutas inom åtta år.

Beträffande *studiemedel* har man föreslagit olika ändringar i studiestöds-lagstiftningen som skulle begränsa användningen av studiemedel. Eftersom studiemedel enligt dessa nya regler endast skulle kunna lämnas för sammanlagt sex år inklusive grundutbildningen har man förutsatt anslutande studiefinansiering, dvs. någon annan finansiering utöver studiemedel.

Beträffande *stipendier* har man pekat på att dessa inte ger några sociala förmåner och att lärosätena bör vara uppmärksamma på dessa problem. Vidare har man slagit fast att stipendier som är avsedda att vara en form av studiefinansiering inte bör finansieras med statsmedel.

Om inte samtliga behöriga sökande med studiefinansiering kan antas skall fakultetsnämnden göra ett urval bland de sökande. Dessa sökande skall rangordnas med hänsyn till deras förmåga att tillgodogöra sig forskarutbildningen. Rangordningen skall, enligt uttalandet i budgetpropositionen för 2000, prop. 1999/2000:1, s. 117, göras oberoende av studiefinansieringsform.

Högskolornas och doktorandernas synpunkter

Stockholms universitet

Universitetsstyrelsen har beslutat att som utgångspunkt för en bedömning av vad som är en rimlig nivå för annan form av studiefinansiering skall normalt anses vara vad som kunde erhållits i form av studiemedel.

Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden

Fakultetsnämnden följer universitetsstyrelsens beslut och har därutöver beslutat följande: ”Vid bedömning av om finansiering kan säkras under hela studietiden får förutom anställning som doktorand samt utbildningsbidrag bland annat följande finansieringskällor godtas: Studiemedel, stipendier, forskarutbildning inom anställning hos extern arbetsgivare, anställning vid Stockholms universitet och Lärarhögskolan i Stockholm som forskningsassistent samt annan egen finansiering. För den som skall bedriva forskarutbildning

inom anställning hos extern arbetsgivare krävs en skriftlig bekräftelse från arbetsgivaren av vilket det framgår hur länge och i vilken omfattning studierna kan bedrivas på arbetstid.”

Som ett led i uppföljningen av forskarutbildningen vid samhällsvetenskapliga fakulteten anmodades institutionerna att under 2002/2003 inkomma med de individuella studieplanerna och finansieringsplanerna till fakultetskansliet avseende de studerande som antagits till forskarutbildningen efter den 1 april 1998. Drygt 350 (357) individuella studieplaner och finansieringsplaner inkom. Utbildningsledaren vid fakultetskansliet redovisade sina slutsatser av uppföljningen i en rapport som överlämnades till fakultetsnämnden och till institutionerna. Hans slutsatser beträffande bl.a. användningen av annan finansiering framgår av denna rapport under rubrikerna ”Högskolornas regler om ansvar för studiefinansiering” och underrubriken ”Problem kring finansieringsplaner” ovan. Slutsatserna kan sammanfattas på följande sätt: Att skapa en god forskarmiljö med befintliga studiestöd/externa medel är i princip omöjligt, särskilt på mindre institutioner. Utvägen blir mindre lyckade former av finansiering som t.ex. ” eget arbete”, ”arv”, ”rik man” eller andra former av s.k. kreativ finansiering. Det finns risk att institutionerna på grund av den ekonomiska situationen prioriterar antagning av doktorander som har med sig någon typ av finansiering eller överlåter åt doktoranden att på egen hand ordna pengar. När det gäller extern anställning som möjliggör forskning anges nästan aldrig andelen forskning i anställningen, vilket gör att det är omöjligt att bedöma hurvida tidsplanen är realistisk. Ofta innehåller finansieringsplanen olika typer av garderingar eller alternativ. Formuleringarna torde skapa osäkerhet bland doktoranderna, som knappast kan vara av godo i det fortsatta avhandlingsarbetet. I några fall förekommer mindre lyckade s.k. kontrakt där doktoranden avsäger sig alla former av finansiella anspråk mot institutionen.

Juridiska fakultetsnämnden

Kanslichefen vid fakultetsnämndens kansli och studierektorn vid juridiska institutionen har anfört bl.a. följande.

I princip antar man inte doktorander om man inte har möjlighet att anställa dem. Den huvudsakliga finansieringsformen är således anställning som doktorand. Av ett drygt 50-tal doktorander är ca tio externfinansierade. Som exempel kan nämnas anställda vid Arbetslivsinstitutet med tid för egen forskning, anställda vid Försvarshögskolan och vid Riga Graduate School of Law i Riga med medel från Svenska Institutet samt anställda i rådsfinansierade forskningsprojekt.

Utöver anställningar har man antagit tre doktorander med stipendier (den ena före 1998 års reform) och en doktorand som finansieras av tre spanska företag.

Besluten om antagning är delegerade till forskningsutskottet där det sitter fyra professorer, två universitetslektorer med docentkompetens och tre dok-

torandrepresentanter. Diskussioner om finansieringsform förs inom utskottet och med studierektorn och prefekten vid institutionen. Det är prefekten som beslutar om anställning. Det framgår dock inte av antagningsbesluten hur man har resonerat i finansieringsfrågan, det finns ingen sådan dokumentation.

De tre befintliga stipendiefinansieringarna utgör beklagliga undantag från regeln att endast tillåta anställningar inom eller utom universitetet som studiefinansieringsform.

Beträffande bedömning av vad som är en rimlig nivå för annan form av studiefinansiering tillämpas vid den juridiska fakulteten en mer restriktiv regel än universitetsstyrelsens, nämligen nivån för utbildningsbidrag i stället för nivån för studiemedel.

Naturvetenskapliga fakultetsnämnden

De utbildningsansvariga har uppgett följande.

Man tillåter annan finansiering såsom stipendier (donationer och externa medel) och annan anställning. Studiemedel som studiefinansiering förekommer inte. Cirka 32 procent av de antagna doktoranderna har extern finansiering i form av stipendium det första året. Som exempel på annan finansiering kan vidare nämnas utländska statsstipendier, SIDA-stipendier, stipendier och bidrag från STINT och EU, anställningar som lärare eller anställningar inom industrin. Av dem som initialt haft stipendier är det nu endast tio doktorander som fortfarande har det.

Normalt godtas inte egen finansiering. Det finns exempel på stipendier från privata stiftelser eller för utländska studenter från hemlandet. Det finns också exempel på anställningar som projektassistent i slutet av utbildningen för dem som inte har hunnit avsluta sin forskarutbildning helt inom studiestödstitiden (48 heltidsmånader). Vid flera institutioner är den vanligaste gången: ett–två års stipendium, ett års utbildningsbidrag och de två sista åren anställning som doktorand eftersom de flesta doktorander bedriver undervisning till 20 procent.

Fakultetsnämnden har fattat ett principbeslut om att även doktorander som antas med ”annan finansiering” (dvs. inte bara de som antas med utbildningsbidrag) i normalfallet skall erhålla anställning som doktorand under de två sista åren av forskarutbildningen enligt den individuella studieplanen. I de fall en institution avser att anta en doktorand, med ”annan finansiering” för vilken anställning som doktorand inte avses ges under de två sista åren, skall antagningen först godkännas av sektiondekanus. Exempel på doktorander som inte tillförsäkras anställning som doktorander är forskarstuderande som finansieras genom annan anställning eller genom utländskt stipendium. Det kan t.ex. vara inom ett samarbetsavtal med något utländskt universitet eller inom ramen för ett SIDA-program, där doktoranden under hela forskarutbildningen har anställning i hemlandet med tid och resurser avsatta för forskarutbildningen enligt den individuella studieplanen. En doktorand som

huvudsakligen bedriver sin forskarutbildning i Sverige, skall dock alltid garanteras en försörjning motsvarande minst 100 procent utbildningsbidrag under hela forskarutbildningstiden.

Enligt prodekanus är det fråga om ett begränsat antal doktorander och institutioner. Samtycke från sektionsdekanus krävs för att säkerställa att denna antagningsform verkligen bara utnyttjas för de specifika doktorander som avses i beslutet.

Humanistiska fakultetsnämnden

Kanslichefen har anfört bl.a. följande: Fakultetsnämnden har delegerat beslut om antagning till institutionsstyrelserna utan rätt till vidaredelegering. På institutionerna bereds ofta ärendena av ett handledarkollegium.

Av uppgifterna från LADOK framgår att annan finansiering förekommer i ca 63 procent, därvid adjunkt – 3 procent, assistent – 2 procent, annan universitetsanställning – 5 procent, studiemedel – 11 procent, stipendium – 9 procent, förvärvsarbete med forskaranknytning – 6 procent, övrig försörjning – 28 procent. I ett antal forskarutbildningsämnen har över huvud taget ingen antagits med s.k. annan (eller övrig) finansiering. Detta gäller t.ex. japanologi, tyska, baltiska språk, finska, spanska och portugisiska.

På Högskoleverkets fråga vilka typer av ”annan finansiering” som har godtagits för antagning har kanslichefen svarat följande.

Det är olika på olika institutioner. Frågan om lämplighet är dock alltid avgörande. Ett fiktivt exempel: Om man t.ex. har 10 sökande rangordnar man dem enligt lämplighet. De två bästa får det finansieringsstöd som finns på institutionen. För den tredje finns ingen anslagsfinansiering. Om doktorandens egen finansiering ter sig realistisk kan han/hon inte antas. Om den fjärde har en rimlig finansiering antas han/hon i stället. Nr 10 antas däremot inte även om han/hon har en bra finansiering.

Att man godkänner egen förmögenhet som studiefinansieringsform är ovanligt. Däremot är det vanligt att man antar personer som kan försörja sig på sin halvtidslärartjänst.

Teoretiskt kan det ha förekommit att man avvisat en lämplig sökande på grund av att man har bedömt finansieringen som bräcklig likaså att man kanske antagit en person som senare visar sig olämplig – merparten torde dock vara korrekt bedömda. Kravet på studiefinansiering kan ibland slå orättvist. Kravet i sig är dock inte orimligt.

Antagningsvolymen gick till en början ner på grund av dessa nya krav men inte produktionen. Antagningsvolymen har emellertid ökat de senaste åren. Tendensen ser olika ut vid olika institutioner men frågan är om den inte börjar komma i nivå med läget före reformens genomförande.

Vad gäller typer av finansiering i de fall där antagning med annan finansiering skett kan följande exempel ges.

Vid institutionen för franska och italienska har man bara två doktorander med annan finansiering och dessa är halvtidsdoktorander som finansieras av

Stockholm stads skolförvaltning. Vid ett antal institutioner har projektmedel (från t.ex. Riksbankens jubileumsfond) varit finansieringskälla. Detta gäller t.ex. Institutionen för klassiska språk, Institutionen för nordiska språk och Historiska institutionen.

Förvärvsarbete på deltid är en annan finansieringsform som förekommer, t.ex. vid filosofiska institutionen, institutionen för teatervetenskap, institutionen för musikvetenskap och arkeologiska institutionen. Ett specialfall av detta är när man faktiskt är anställd vid Stockholms universitet eller vid någon annan högskola. Detta förekommer t.ex. vid historiska institutionen.

Studiemedel för en del av utbildningen förekommer också – t.ex. vid institutionen för antikens kultur och samhällsliv (som endast antagit en doktorand med annan finansiering) och historiska institutionen, institutionen för nordiska språk, filosofiska institutionen och institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK).

Olika typer av stipendier förekommer. Vidare förekommer ”pensionär” som en finansieringskategori – t.ex. i musikvetenskap och arkeologi. Eget kapital i form av arv förekommer bara i ett enda fall (musikvetenskap) och då i kombination med stipendier.

På Högskoleverkets fråga om hur många doktorander som antogs med ”annan finansiering” och som fortfarande har samma finansiering har kanslichefen angett exempel:

I filosofämnena antogs åtta doktorander med annan finansiering, varav tre nu har samma finansiering som vid antagningstillfället. I teatervetenskap antogs åtta doktorander med annan finansiering (deltidsarbete) och fyra har fortfarande samma finansiering som vid antagningstillfället. Vid JMK antogs ett antal doktorander med annan finansiering, men endast en av dessa har nu doktorandanställning. I litteraturvetenskap har man sammanlagt sedan den 1 januari 1999 antagit åtta stycken doktorander på vad de kallar ”egen finansiering”, sex personer i januari 2001 samt två stycken i februari 2003. Av de sex från 2001 har hälften senare fått anställning som doktorander.

Högskoleverket har vidare fått lite mer detaljerade beskrivningar av några institutioner samt en del antagningshandlingar från olika institutioner. Som tidigare har nämnts under rubriken ”Högskolornas regler om ansvar för studiefinansiering” har dessa handlingar innehållit några exempel på studiefinansieringsplaner med flera finansieringsalternativ och skriftliga förbindelser från doktorandernas sida att inte göra anspråk på anställning som doktorand eller att inte resa några ekonomiska anspråk på institutionen. Det finns vidare exempel på såväl antagningsbeslut med uttrycket ”egen finansiering” eller ”egen försörjning” utan någon närmare precisering, som på antagningsbeslut med utförliga motiveringar beträffande bedömningar i finansieringsfrågor (t.ex. historiska institutionen) och klara finansieringsplaner. På vissa institutioner har man tagit fram mallar på individuella studieplaner och finansieringsplaner.

Doktorandombudsmannen vid Stockholms universitet

Doktorandombudsmannen har anfört bl.a. följande om "annan finansiering".

Inom humaniora antas färre doktorander med egen finansiering än på samhällsvetenskapliga fakulteten. Praxis varierar dock starkt mellan de olika institutionerna, t.ex. har arkeologiska institutionen även efter 1998 antagit många doktorander med egen finansiering.

Inom naturvetenskapen är det vanligt att man först får stipendium och sedan doktorandanställning. Naturvetenskapliga fakultetsnämnden har beslutat att doktoranden skall ha rätt till anställning som doktorand när två år av forskarutbildningen återstår, oberoende av initial finansiering. Regeln har dock visat sig svår att tillämpa på gästdoktorander.

Vilka former av finansiering man använder sig av varierar från institution till institution. Det finns institutioner (exempelvis psykologiska, socialantropologiska, arkeologiska) som även efter reformen 1998 har antagit ett stort antal doktorander med egen finansiering, förutom de fåtal doktorander som finansieras med anslagsmedel av fakulteten.

Andra sätt som används inom universitetet för att finansiera doktorander är projektanställningar, forskningsassistenttjänster och anställningar som amanuens.

Den vanligaste formen av egenfinansiering torde vara arbete vid sidan av forskarutbildningen, både reguljära tjänster (t.ex. läraranställningar inom skolan) och tillfälliga arbeten på posten m.m.

Den doktorand som saknat finansiering eller gått på stipendium saknar efter fyra års forskarutbildning de sociala förmåner i form av berättigande till A-kassa och föräldrapenning som en doktorandanställning de sista två åren medför.

Fakultetsnämnderna följer i praktiken inte upp individuella studieplaner utan detta arbete är helt delegerat på institutionerna. Humanistiska fakultetsnämnden har samlat in studieplanerna men institutionerna har hittills inte fått uppgifter om uppföljning. Samhällsvetenskapliga fakultetskansliet har börjat samla in individuella studieplaner och arbetar nu på att utarbeta en fakultetsövergripande mall.

En del institutioner tar över huvud taget inte in doktorander med annan finansiering. Denna "ventil" behövs dock, men bör tillämpas bättre. Problem skapas först när denna möjlighet blir ett system på vissa ställen.

En annan bristvara är handledarresurser. Det är fel att anta flera doktorander än det finns handledarresurser.

Institutioner godkänner ofta arbete vid sidan av utan att kontrollera om det finns tid för forskarutbildning.

Det är vanligt med växlingar. Det är sällsynt med stipendier under alla fyra åren.

Umeå universitet

Samhällsvetenskapliga fakultetsnämnden

Kanslichefen har anfört bl.a. följande. Varje institution utformar sina egna mallar för ansökan till forskarutbildning och för individuella studieplaner. Den stora administrativa kompetensen gör det lätt att delegera arbetsuppgifterna utan att kvalitén i forskarutbildningen äventyras.

Ett exempel på annan finansiering som har godtagits är en doktorand som antagits vid Psykologiska institutionen. Han är verksam som psykolog och har fått stöd från sin arbetsgivare.

På frågan om hur många doktorander med annan finansiering som fakultetsnämnden har antagit sedan 1999 har kanslichefen svarat att det varierar mellan olika ämnen och angett följande exempel: 4–5 av 25 i informatik, 2 av 30 i nationalekonomi, 0 i socialarbete, ca 10 med tjänst som forskningsassistent i sociologi. Inom 1–2 år växlar denna försörjningsform och övergår i tjänst som doktorand. Även ”annan finansiering” kan vara så förmånlig att man vill ha kvar den under hela perioden, detta gäller även vissa stipendier.

Vid ”annan finansiering” t.ex. genom annan anställning utanför universitetet hörs alltid prodekanus. Beslutet fattas av institutionen. Det krävs avtal med arbetsgivaren av vilka framgår omfattningen av arbetet respektive forskningen. I regel är det fråga om människor som arbetar deltid.

Man är mycket restriktiv vid antagning med ”annan finansiering”. Bara realistiska finansieringsplaner godtas. Det finns inga fall där man godtagit egen förmögenhet. Det att man vid de flesta institutioner bara har ett ansökningstillfälle per år ger bättre möjligheter till överblick och kontroll. I början var man mer restriktiv när man antog doktorander. Det påverkade ”miljön” negativt eftersom det blev väldigt få antagna. Efter hand har det blivit en något mer ”öppen” syn på finansieringskravet. Den trenden håller sig ännu. Det finns brist på lärare i vissa ämnen så det är angeläget att få in flera i forskarutbildningen.

Humanistiska fakultetsnämnden

Fakultetssekreteraren och doktorandrepresentanterna har anfört följande.

Det finns ett fåtal doktorander med externfinansiering av arbetsgivare (ca 5 personer), ett par studerande som ej använt sig av studiemedel i grundutbildningen och fått rätt att finansiera sin forskarutbildning i 4 år (under förutsättning att de håller takten) samt stipendier. Sammanlagt uppgår antalet doktorander med ”annan finansiering” till ett fåtal, ca 5 procent. Anställning som adjunkt som finansieringsform tillåts inte eftersom fakultetsnämnden har tolkat gällande bestämmelser så att grundutbildning inte kan finansiera forskarutbildning.

Man är mycket restriktiv vilket har föranlett nedgång i antalet antagna. Man rekryterar nu ca 15–20 doktorander per år. Före 1998 antog man 30–40 per år.

När det gäller studiemedel har man krävt att få intyg från CSN att de garanterar 4 års finansiering. När det gäller arbetsgivare har man i några fall fått intyg att doktoranden har rätt att bedriva forskarutbildning till viss procent inom ramen för anställningen. En gymnasielärare kommer att antas till licentiatexamen och skall gå ned till halvtid i sin lärartjänst. Fakulteten har slutit avtal med en viss högskola om att den finansierar doktorandanställningen. Dessutom finns det ett antal, högst fem personer, från Mitthögskolan, som finansieras med doktorandtjänst hos dem.

Exempel på annan finansiering som inte godtas är anställning som adjunkt och egen förmögenhet.

De doktorander som antogs med annan finansiering har fortfarande samma finansiering.

Medicinsk-odontologiska fakultetsnämnden

De forskarutbildningsansvariga vid forskarutbildningsnämnden (FUN) och doktorandrepresentanterna har anfört följande. Annan finansiering används till ca 38 procent (adjunkter som forskarutbildas via särskilda medel, assistenttjänst kombinerad med utbildningsbidrag eller klinik, yrkesverksamhet utanför högskolan, läkartjänster på undervisningssjukhus). Detta är vanligast vid kliniska institutioner. Det krävs intyg från arbetsgivare. Privat förmögenhet har inte förekommit. Studiemedel har godtagits i de få fall där det har varit möjligt. Detta har oftast gällt utländska doktorander som inte har kunnat använda sig av sin rätt till studiemedel under tidigare utbildning.

Vid prekliniska institutioner är det vanligare med utbildningsbidrag och anställning som doktorand. Man använder sig inte av stipendier.

Av handboken för forskarutbildning, sammanställd av FUN, framgår att stipendier är avsedda för forskarförberedande studier och inte som finansiering för dem som antagits till forskarutbildning.

Vid samtalet har framkommit att fakultetsnämnden har tolkat högskoleförordningens bestämmelser så att det är förbjudet att använda stipendier för att finansiera forskarutbildning. Detta har medfört att färre doktorander har antagits sedan 1998.

De som är yrkesverksamma inom eller utanför högskolan fortsätter normalt med samma slags finansiering under hela sin forskarutbildning.

Teknisk-naturvetenskapliga fakultetsnämnden

Doktorandhandläggaren och doktorandrepresentanten har anfört följande.

Det finns stipendier men inga industridoktorander. Typerna av studiefinansiering varierar mellan olika ämnen. Stipendierna förekommer oftast inom molekylär biologi och biokemi. Ca 5 av 60 doktorander har stipendier. Antagning med stipendium skall godkännas av dekanus.

De som antas med stipendiefinansiering kommer att överföras till doktorandtjänst de sista två åren av sin utbildning. Detta gäller från och med 2003.

Beslutet har tagits i en arbetsgrupp som har tillsatts av fakultetsnämndens forskningsutskott.

Egen förmögenhet godkänns inte.

Karolinska institutet (KI)

Medicinska fakultetsnämnden

De ansvariga för forskarutbildning har anfört bl.a. följande.

Vid KI finns "annan finansiering" i form av stipendium, ALF-medel, assistentanställning, adjunktanställning och övrigt. Under gruppen "övrigt" återfinns de med annan anställning inom t.ex. Stockholms läns landsting. Statliga anslag utgör 17 procent. Resten av finansieringskällorna utgörs av externa medel. Ungefär hälften av doktoranderna har annan finansiering.

Det vanligaste typfallet är anställning som läkare. Det förekommer också anställning som tandläkare, tjänst vid ett annat universitet m.m. I finansieringsplaner accepterar man ofta att det står "annan tjänst" men om doktoranden ångrar sig och vill ha miniminivån, dvs. utbildningsbidrag i två år följt av doktorandanställning i två år, för att kunna ägna sig på heltid åt forskning skall denna rättighet finnas även om doktoranden skrivit under en "annan finansiering".

Styrelsen för forskarutbildning vid KI (fakultetsnämnden) har antagit regler och anvisningar för forskarutbildning vid KI. Enligt dessa regler skall stipendier användas restriktivt och endast i rekryteringssyfte. Målet är att på ett par års sikt helt utmönstra stipendier under forskarutbildning. Endast externa, ej statliga, medel kan användas vid utbetalning av stipendier. Stipendier får maximalt användas under ett år under forskarutbildningen (detta gäller de stipendier som förmedlas av KI). Även de doktorander som inte har utbildningsbidrag de två första åren skall ha rätt att få anställning som doktorand när det enligt studieplanen återstår två år av forskarutbildningen. Tillsammans kan ersättning med stipendier och utbildningsbidrag omfatta högst två år och fem månader. Institutionerna skall vara beredda att vid föräldraledighet eller sjukledighet ersätta doktoranden till samma nivå som under pågående forskarutbildning. Doktoranderna har rätt till ledighet under stipendietiden.

Donatorer (som exempelvis SIDA, Svenska Institutet m.fl.) vill dock gärna finansiera forskarutbildningen med stipendier.

Finansieringsformen kan förändras från månad till månad. Det förekommer mycket komplicerade försörjningsredovisningar. De allra flesta doktorander har dock samma finansieringsform under längre perioder (ett par terminer eller mer).

Doktorandrepresentanter (doktorandombudsmannen vid KI och ordföranden vid Doktorandföreningen vid KI) har anfört bl.a. följande.

Enligt Högskoleverkets årsrapport 2003 finansieras 287 doktorander på KI med stipendier vilket, om man räknar bort de doktorander som finansieras med yrkesverksamhet m.m. (här återfinns de kliniskt verksamma doktoranderna), utgör 18 procent av det totala antalet doktorander.

Modellen 2+2 (utbildningsbidrag i två år, därefter anställning som doktorand i två år) är vanlig i forskarskolor. Övriga doktorander finansieras ofta första året med stipendier och får därefter utbildningsbidrag. Enligt beslut av rektor får inte doktorander finansieras genom KI:s stipendier längre än ett år. Några sådana regler finns inte för de externa stipendierna, vilket gör att utländska doktorander i högre grad riskerar att finansieras längre tider med stipendier. Enligt KI:s regelverk för forskarutbildningen har varje doktorand oavsett tidigare finansiering rätt att efter ansökan få doktorandtjänst efter två års heltidsstudier. Dock finns det stora brister i informationen om och i tillämpningen av denna regel.

KI:s organisation är decentraliserad och varje institution ansvarar för sin egen verksamhet. Systemet försvårar möjligheten för fakultetsnämnden att utöva tillsyn över forskarutbildningen. Individuella studieplaner med redogörelse även för finansiering är ett verktyg för att utöva tillsyn. Internrevisionen har därvidlag påpekat att finansieringen är bristfälligt redovisad i sammanhanget och att den årliga kontrollen av forskarutbildningen inte dokumenteras och följs upp på KI. Det förekommer att ansvaret i den individuella studieplanen för att söka medel läggs på doktoranden. Skriftliga eller muntliga överenskommelser om att doktoranden inte kommer att ställa några ekonomiska anspråk på institutionen förekommer också.

En stor del av doktoranderna på KI är kliniskt verksamma och har då en överenskommelse med sin arbetsgivare om att forska inom tjänsten, på sin fritid eller under perioder av tjänstledighet finansierade via ALF-medel. Dessa doktorander gör sällan anspråk på finansiering från högskolan.

Kungl. Tekniska högskolan (KTH)

Utbildningsområdet kemi, kemiteknik och bioteknik (KKB)

Forskarutbildningsansvarig för KKB tillika avdelningschef för oorganisk kemi har anfört bl.a. följande.

Vid institutionen för kemi finns ca 93 doktorander. Ca 42 har anställning som doktorand, 21 har sin försörjning genom yrkesverksamhet utanför högskolan (industridoktorander), ca 11 har anställning inom KTH eller vid andra högskolor utan eget vetenskapsområde, ca 10 har utbildningsbidrag åtföljt av assistenttjänst (detta gäller oftast utomeuropeiska doktorander), 7 har stipendier från olika externa stiftelser och fonder.

Uppföljning av försörjning, aktivitetsgrad och individuella studieplaner görs terminsvis genom Ladok-system och genom möten med prefekterna en gång per år.

Doktorander antas enbart om det finns en säker finansiering. Det finns dock för lite fakultetsmedel. Forskningsprojekt grundade på extern finansiering löper alltid en risk att avslutas i förtid på grund av konkurrens om begränsade externa medel.

Ca 40–50 procent av doktoranderna har ”annan finansiering”. Studiemedel förekommer inte. Stipendier utgör undantag. Den vanligaste formen av

annan finansiering är anställning inom industrin. Oftast har man då ett avtal med företaget av vilket framgår hur mycket tid som doktoranden skall ägna åt forskarutbildning.

I regel har alla samma finansiering som vid antagningstillfället.

Doktorandrepresentanter vid institutionen för kemi har anfört bl.a. följande.

Utbildningsbidrag är en ovanlig finansieringsform, anställning som doktorand och annan yrkesverksamhet är de vanligaste formerna.

Det som kan bli problematiskt är att bestämma institutionstjänstgöringen. Hur mycket tid är 20 procent? Uppföljningen av institutionstjänstgöring är bristfällig. På vissa avdelningar är det högt tryck på att doktoranderna ska undervisa och till detta tillkommer ofta ett annat arbete. Det finns också doktorander som inte har någon undervisning. Det känns orättvist att ha olika lön och olika förmåner för samma arbete. Det kan vara stora skillnader även bland industridoktorander. Vissa har tid för att ägna sig åt sina studier, vissa har för lite tid. Uppföljningen bör ske oftare än en gång per år.

Egen finansiering är sällsynt. Egen finansiering kan accepteras om personen i fråga själv är nöjd. En sådan person tar inte någon annans plats eftersom det är pengar för studiestöd som är en bristvara, det finns ingen platsbrist i övrigt.

Sveriges Doktorander

Ordföranden i *Sveriges Doktorander* har anfört bl.a. följande.

Humanistiska ämnen har svårare att få finansiering. Annan finansiering behövs därför för att täcka smala områden men får inte missbrukas. Som ett exempel på missbruk kan nämnas fall där utländska doktorander utnyttjas som billig arbetskraft.

Stipendier från utländska företag under de första tre åren kan vara en godtagbar typ av annan finansiering i vissa fall om institutionen går in det sista året. Det viktigaste är medvetenhet om vad som gäller. Vad som behövs är en bättre information och öppenhet.

Att man godtar privat förmögenhet hör till undantagen. Ibland godtas pension och det har flera olika sidor. Man vill ta bort bara de mindre seriösa varianterna av annan finansiering. Möjligheten bör finnas och användas när det är lämpligt.

Det förekommer att doktorander försörjs på stipendier under hela utbildningstiden.

Högskoleverkets synpunkter

Godtagbara former av "annan finansiering"?

Av utredningen har framgått att vissa fakultetsnämnder/institutioner är mycket restriktiva i fråga om att anta doktorander med annan form av studiefinansiering än anställning som doktorand och utbildningsbidrag. Trots att studiemedel, stipendier och anställning som högskoleadjunkt ingår i den i förarbetena gjorda exemplifieringen, avstår vissa fakultetsnämnder/institutioner från att

använda dessa finansieringsformer. I vissa forskarutbildningsämnen (t.ex. inom humaniora) har över huvud taget ingen antagits med "annan finansiering". På andra områden är det bara "egen finansiering" som inte godtas. De fakultetsnämnder som har varit mycket restriktiva inom sina områden har också observerat en nedgång i antagningsvolymen. På vissa håll har man först varit mycket restriktiv men med åren börjat tolka bestämmelserna mindre snävt och göra rimlighetsbedömningar. Antagningsvolymen har då ökat igen.

De som godtar olika lösningar, även olika former av egen finansiering, försöker i en del fall kompensera doktoranderna genom att ordna en anslutande finansiering, kombinera olika lösningar eller försöka ordna tryggare finansieringsform i slutet av utbildningen där det behövs. Vissa fall av egen finansiering bedöms dock i sig själv vara tillräckligt trygga.

Vid användning av *stipendier* bestämmer man i en del fall en lägsta nivå motsvarande studiemedel eller utbildningsbidrag för doktorander. På vissa håll begränsar man tiden under vilken stipendium får utgå till exempelvis ett år. Det är svårare att ha kontroll över utländska stipendier som inte förmedlas av lärosätet.

Beträffande annan studiefinansiering i form av *annan anställning* finns det på vissa håll brister i dokumentationen och tillsynen av tidsutrymmet för forskarutbildning.

Trots olika problem och brister i det nya antagningssystemet är nästan alla tillfrågade överens om att möjligheten att anta doktorander med annan form av studiefinansiering behövs och att möjligheten utgör en nödvändig ventil så länge den inte missbrukas. Risken för att någon ska "köpa sig" en forskarutbildningsplats bedöms allmänt som mycket liten.

Högskoleverket anser att godtagandet av en viss finansieringsform eller av olika kombinationer av olika finansieringsformer vid antagningen med annan finansiering måste ses mot bakgrund av olika ämnesområdets speciella förutsättningar. Eftersom det i bestämmelserna om tillträde till forskarutbildning inte anges vilka former av annan finansiering som kan godtas, har högskolorna en stor frihet att anpassa bedömningen till sina egna förutsättningar och omständigheterna i varje enskilt fall. **Det viktigaste är att se till att privat finansiering aldrig får gå före lämplighet för forskarstudier. Det andra tydliga kravet från lagstiftaren är att doktoranden måste ha ett tillräckligt stort tidsutrymme för sina studier. För att tillförsäkra doktoranderna en så hög grad av rättssäkerhet som möjligt är det viktigt att fakultetsnämndens bedömningar vid antagning med annan finansiering noga dokumenteras** så att doktoranden vet vad som gäller. En god dokumentation och en genomtänkt finansieringsplan kan också vara ett bra underlag för att under utbildningens gång kunna göra nödvändiga ändringar. Det är därvid viktigt att se till att de mindre trygga finansieringsformerna används bara i undantagsfall och under en kortare tid. Beträffande försäkringsskydd hänvisas till vad som har sagts ovan under "Beviljande av utbildningsbidrag".

I Högskoleverkets årsrapport för år 2003 för universitet och högskolor anges att en självklar följd av kraven på ordnad finansiering vid antagningen är att andelen doktorander som har anställning som doktorand, har utbildningsbidrag, eller på annat sätt har sin finansiering ordnad, har ökat. Enligt årsrapporten har vidare den genomsnittliga aktivitetsgraden bland aktiva doktorander ökat något sedan 1998, vilket bör ge förutsättningar för en snabbare genomströmning i forskarutbildningen.

Fakultetsnämndens tillsyn

Gällande bestämmelser

I 8 kap. högskoleförordningen infördes genom reformen följande bestämmelse:

5 § Fakultetsnämnden skall ha det övergripande ansvaret för forskarutbildningens kvalitet, effektivitet, uppläggning, studieplaner och handledning samt för samordning av kurser och utbildning av handledare. Fakultetsnämnden skall också ha allmän tillsyn över forskarutbildningen.

I förarbetena till bestämmelsen föreslog regeringen att varje fakultetsnämnd skulle utse en studierektor för forskarutbildningen. Studierektorn skulle ha de arbetsuppgifter som slutligen hade ålagts fakultetsnämnden som ett kollektivt organ. Syftet med förslaget om en studierektor för forskarutbildningen och med den nu aktuella bestämmelsen var att betona forskarutbildningens betydelse inom fakultetsnämndens ansvarsområde. I förarbetena framhölls också att det direkta ansvaret för forskarutbildningen även i fortsättningen måste åligga de enskilda institutionerna och ämnena (prop. 1997/98:1, utgiftsområde 16, s. 102).

I 8 kap. 26 § högskoleförordningen anges att fakultetsnämnden själv skall besluta i sådana frågor som avses i 10 och 11 §§, dvs. om indragning av rätt till handledning m.m. och om återfående av denna rätt, men att nämnden i övrigt får delegera sina uppgifter beträffande forskarutbildning.

Synpunkter från högskolorna

Av uppföljningsrapporten från *samhällsvetenskapliga fakultetsnämndens kansli vid Stockholms universitet* framgår att det finns behov av att utarbeta generella tydliga mallar för finansieringsplaner vid fakulteten och fasta administrativa rutiner avseende uppdatering och uppföljning av de individuella studieplanerna/finansieringsplanerna.

Prefekten vid *institutionen för biokemi och biofysik* tillika prodekan för *naturvetenskapliga fakultetsnämnden vid Stockholms universitet* har uttryckt sin uppfattning på följande sätt. Det ligger en styrka i att antagningsbeslut är decentraliserade och att varje institution kan anpassa sin verksamhet till utbildningens specifika karaktär. I vissa fall fattar man inom fakultetsnämnden beslut om begränsning i delegation av beslut. Hanteringen av beslut om antagning med annan finansiering i vissa fall är exempel på detta. Det är mycket viktigt att förändringar i lagstiftningen ger största möjliga frihet och inte utgår från enstaka undantagsfall med t.ex. missnöjda studenter vilket kan

förstöra välfungerande strukturer. Det är dock mycket viktigt att doktoranderna ges utförlig och korrekt information om vad som gäller.

De ansvariga för forskarutbildningen vid *medicinsk-odontologiska fakulteten* och doktorandrepresentanterna vid *Umeå universitet* har uppgett att beslut om antagning av doktorander är delegerade till Forskarutbildningsnämnden (FUN) men inte längre ner. Man anser att längre gående delegering inte är bra från kvalitetssynpunkt. Man anser vidare att det vore bra med delegeringsförbud i högskoleförordningen av t.ex. beslut om antagning med annan finansiering.

Högskoleverkets synpunkter

Av utredningen har framgått att fakultetsnämndernas uppgifter i samband med antagning oftast har delegerats till institutionsnivå. När det gäller annan finansiering tillfrågas fakultetsnämnderna på en del ställen. Högskolorna har ibland lokala regler där för antagning med annan finansiering, och för andra principiella avgöranden i samband med finansiering krävs medgivande från dekanus eller någon annan forskarutbildningsansvarig på fakultetsnämndnivå. Motsvarande kan också gälla t.ex. frågor om att inte förnya anställning som doktorand, att inte bevilja fortsatt utbildningsbidrag eller indragning av rätt till utbildningsbidrag. Vissa fakultetsnämnder har utsett en studierektor för forskarutbildningen, på vissa andra ställen förekommer en särskild forskarutbildningsnämnd.

På vissa håll har man påpekat behov av att i högskoleförordningen föra in en bestämmelse om delegeringsförbud för fakultetsnämnden i frågor om antagning med annan finansiering m.m. Eftersom förhållandena skiljer sig markant mellan olika institutioner anser Högskoleverket att fakultetsnämnderna även fortsättningsvis själva bör avgöra hur dessa frågor skall regleras och i vilka situationer beslutanderätten kan delegeras.

Högskoleverket vill dock understryka vikten av att fakultetsnämnderna tar ställning i principiella antagningsfrågor och att dessa ställningstaganden framgår tydligt av högskolornas antagningsordningar för forskarutbildning och av övrig information till doktoranderna.

Det är också viktigt att fakultetsnämndernas tillsyn över forskarutbildningen även innefattar tillsyn över uppföljningen av de individuella studieplanerna och eventuella finansieringsplaner. Ett bra exempel utgör samhällsvetenskapliga fakultetens vid Stockholms universitet arbete med kontroll och uppföljning av de olika institutionernas individuella studieplaner och regler för studiefinansiering.